

I N H O U D S O P G A V E

De toekomst van het vrijdenken: alledaags vrijdenken WIM AALTEN	2	Een proeve van vrijdenken WIM DE LOBEL	18
Vrij, vrijer, vrijst ANTON VAN HOOFF	7	Over een nieuw Groot Verhaal FRANS COUWENBERGH	26
Slachtethiek PAUL HOPSTER	8	Het wonder van de menselijke taal PAUL BAUDUIN	30
Zijn humanisten bang voor atheïsten? JAN BONTJE	10	Terugpakken JAAP VAN DEN BORN	32
Werk aan de winkel in 1958 JAN BUYS	10	Agnosticisme is een laf ongeloof ANTON VAN HOOFF	33
Tegen de gnosis van de agnosten ANTON VAN HOOFF	13	Wijsheid uit het Oosten? FRANS BIJLSMA	34
De eerste drie dagen JAN VAN DER WERFF	14	Tegen de haren in gestreken, een nieuw boek MAARTEN LOOIJ	39
Complot LEON WECKE	15	Niet alles zeggen wat je denkt PAUL HOPSTER	
Met open oog JAAP VAN DEN BORN	17	De voorschriften van het opperwezen HANS KOEKOEK	40

De toekomst van het vrijdenken: Alledaags vrijdenken

WIM AALTEN (1948) is socioloog en motorrijder. Schrijver van het boek "Motorrijden zonder God"

Zonder vrijdenken als ontmaskeraar van religies, dogma's en (politieke en economische) onderdrukking zal er nooit een wereldwijde samenleving zijn waarin mensen vrij zijn, waarin mensen elkaar vrij laten en waarin de rede de basis en vrijheid de norm is voor de inrichting van de samenleving. Een nogal boude uitspraak, maar ik hoor graag waarom hij niet waar is. Een wereld zonder religies, bevrijd van dogma's en met de rede als uitgangspunt voor het denken en handelen, is voorwaarde voor een vrije wereld. Ik ben van mening dat vrijdenken, veel breder dan nu het geval is, in de samenleving thuis hoort. Het hoort bij vrije en verantwoordelijke mensen. Vrijdenken is niet alleen een intellectuele bezigheid, het is vooral ook de basis voor ons (en met ons bedoel ik ieder mens op deze wereld) dagelijks denken en handelen.

Toen ik sociale wetenschappen studeerde had ik een hoogleraar die me voorhield: "niets is zo praktisch als een goede theorie". Ik hou van praktische dingen en ik was er dan ook direct van overtuigd dat dat een uiterst praktische tip was. Nu, vele jaren later, heb ik die overtuiging nog steeds. Wetenschappelijk onderzoek en theorievorming zijn heel belangrijke voorwaarden voor de ontwikkeling van de wereldwijde samenleving, maar alleen van waarde als het ook tot praktische gebruiksmogelijkheden leidt.

Zo is het ook met de vrijdenkerij. Vrijdenken is een onafhankelijke manier van kijken naar en duiden van wat zich in de samenleving voltrekt. Vrijdenken is heel belangrijk, maar pas echt van waarde als de resultaten ervan in de samenleving breed worden gedragen en in praktijk worden gebracht. Vrijdenken heeft geen waarde voor het individu en geen maatschappelijke waarde als je niet in staat bent je vrije gedachten om te zetten in vrijheid voor jezelf en andere mensen. Pas als het meer is dan een op hoog abstractieniveau vorm gegeven dispuut van intelligente heren, pas als veel meer vrouwen dan nu het geval is meedoen, pas wanneer brede lagen van de mensheid vrijdenken tot de basis voor hun dagelijks denken en handelen maken, pas als men in de politiek en de economie en in het maatschappelijk leven er van doordrongen is dat vrijdenken ook voor die bedrijfstakken een eerste vereiste is, pas als het bijdraagt aan een levensstijl, een levenskunst die het vrije denken stimuleert en doet bloeien - pas dan is vrijdenken voor het individu, en maatschappelijk, belangrijk en leidt het tot het verdwijnen van dogma's, tot een overwinning

van de rede, tot bevrijding van onderdrukking, tot vrijheid voor het individu en een vrije samenleving.

Wat is vrijdenken?

Een vraag waarop niet zo maar een eenduidig antwoord is te geven. Er zijn (zoals altijd het geval is met interessante onderwerpen waar veel mensen een mening over hebben en dus van mening over verschillen) vele omschrijvingen van het begrip vrijdenken. Het is niet moeilijk om op het Internet definities te vinden. Er zijn er in de laatste tweehonderd jaar veel geformuleerd, afhankelijk van de tijdgeest en de kringen waarin het vrijdenken werd beoefend. Hier volgt een aantal van die definities.

* Multatuli omschreef vrijdenken, de Vrije Studie, als het onbelemmerd streven naar waarheid.

* Een omschrijving gevonden op Encyclo: Vrijdenkerij (in België: *vrijzinnigheid*) of *vrijdenken*, is de opvatting dat men zich in zijn denken uitsluitend door wetenschap en logica en niet door autoriteitsgeloof of traditie moet laten leiden. Vrijdenkers keren zich daarbij sterk tegen elke vorm van dogma.

* Van een onbekende auteur: vrijdenken is ondogmatisch denken over maatschappelijke en levensbeschouwelijke vraagstukken. Een vrijdenker is een ieder die zelfstandig zoekt naar "het ware, het goede en het schone".

* Wikipedia: vrijzinnigheid duidt op een tolerante denkwijze die vrijheid van zingeving centraal stelt, zonder zich in engere zin te conformeren aan een of ander gezindte.

* De grondleggers van de Freethinker site: een vrijdenker is een persoon die zijn of haar

meningen vormt op basis van de rede, onafhankelijk van traditie, autoriteit, of gevestigd geloof. Tot de vrijdenkers behoren vaak atheïsten, agnosten en rationalisten. Wijzelf, al zal niet iedereen het met ons eens zijn, beschouwen sommige deïsten en vrijzinnige gelovigen ook als vrijdenkers. Er zijn mensen die in een god geloven, en tóch de rede als leidraad in hun leven aanvaarden. Wij hebben er geen enkel probleem mee om deze mensen vrijdenkers te noemen.

* Paul Cliteur hanteert in *“God noch autoriteit”*

een smalle definitie van vrijdenken, namelijk door religiekritiek en vrijheid van meningsuiting tot de pijlers van het vrijdenken te benoemen. Maar hij zegt ook: misschien zou men

ook kunnen zeggen dat overal waar de menselijke geest, onbelemmerd door traditie, conventie en geestelijke luiheid, vrijmoedig denkt en bestaande kaders doorbreekt zich een vorm van vrijdenken manifesteert.

* Dan Barker (zie ook de FFRF) zegt het als volgt: een vrijdenker is een persoon die zich een mening over religie vormt op basis van de rede, onafhankelijk van traditie, autoriteit, of gevestigd geloof. Tot de vrijdenkers behoren ook de atheïsten, agnosten en rationalisten. Iemand die zich conformeert aan een bijbel, geloofsovertuiging, of Messias kan geen vrijdenker zijn. Voor een vrijdenker zijn openbaring en geloof ongeldig en orthodoxie is geen garantie voor waarheid.

* De Vrije Gedachte hanteert anno nu de volgende omschrijving: vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en een onwetenschappelijke houding.
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden.
 - menselijke waarde.
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu.
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven

En zo zijn er nog heel wat meer. Vrijdenken is geen eenduidig begrip. Smalle en brede definities worden gehanteerd, vaak wordt religiekritiek genoemd en uiteraard zijn dogma's niet populair. Maar er wordt ook geflirt met religies, met vage spirituelen, zoekers naar het ware, het goede en het schone, agnosten en levensbeschouwingen, alles kan in de vrijdenkerij. En hoewel ik de omschrijving van De Vrije Gedachte in zijn uitwerking interessant vind ben ik van mening dat de “atheïstisch-humanistische levenshouding” niet gelukkig gekozen is. Vrijdenken is in mijn ogen toch wat anders dan een atheïstisch-humanistische levenshouding.

Als ik probeer me een beeld te vormen van wat vrijdenken vandaag de dag inhoudt, is mijn conclusie dat vrijdenken vooral een intellectuele, zelfs bijna spirituele bezigheid is geworden die de aansluiting met de dagelijkse realiteit soms nog maar moeizaam kan vinden.

De Vrije Gedachte

Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte bestaat inmiddels meer dan 150 jaar en heeft een rijke geschiedenis. In *“God noch autoriteit”* (B. Gasenbeek, e.a. Uitgeverij Boom, 2006) wordt de geschiedenis van de vrijdenkerij in ons land uitgebreid en op boeiende wijze beschreven. Een aanrader.

Maar wat betekent vrijdenken anno 2011 nog en welke rol zal het vrijdenken spelen in de komende decennia? Of is de vrijdenkerij, op wat intern achterhoedegestoei en een laatste vrije verzuchting na, dood?

Laten we voorop stellen dat de samenleving in Nederland in de laatste decennia steeds meer trekken heeft gekregen van een vrije en vrijdenkende maatschappij. Maar voor een deel is dat vooral schone schijn. We moeten individualisering niet verwarren met vrijheid. In werkelijkheid is onze samenleving niet vrijer en zeker niet meer vrijdenkend dan, pakweg, vijftig jaar geleden. Even leek het in de zeventiger jaren van de vorige eeuw de goede kant op te gaan. Maar het lijkt er nu op alsof we, onder invloed van religies van elders, in een multireligieuze samenleving verzeild raken. Onze god krijgt concurrentie en religies staan weer tegenover elkaar alsof we in de middeleeuwen leven. Religies timmeren aan de PR-weg en vechten om te overleven. Met als gevolg dat er onevenredig veel aandacht is voor religieuze zaken. Daarnaast zijn het sterke benen

die de weelde van de welvaart en de individualisering kunnen dragen en dat kunnen wij dus niet. Ja, we kunnen onze eigen individuele weelde heel goed dragen, we kunnen er geen genoeg van krijgen. Maar we zijn inmiddels wel slaven van de vrije markt geworden. We buiten, net als in de eeuwen voor ons, de helft van de wereldbevolking uit en laten ze onderdrukt en in armoede leven. We vechten nog steeds gruwelijke oorlogen uit. We veroorzaken onnoemelijk veel dierenleed en we mergelen de aarde uit en vervuilen haar. En maar koketteren met god's schepping of de zegeningen van de vrije markt. Religie en de vrije markt gebruiken hele en halve leugens om geloofwaardig te blijven. Vrijdenkers trappen daar niet in, veel mensen wel. Wat mij betreft is er geen sprake van meer vrijheid en zeker niet van meer vrijdenkendheid.

De combinatie religie en liberale vrije markt, die de laatste decennia sterker is geworden en het publieke domein in toenemende mate domineert, dwarsboomt echte vrijheid, zowel voor het individu als voor de samenleving als geheel, en houdt tegen ze zelfs tegen.

Religiekritiek

Opvallend is dat vrijdenken vooral religiekritiek is. Er is in het verenigingsblad De Vrijdenker

weliswaar een positieve tendens te bespeuren naar een bredere kijk op vrijdenken maar dat gaat, laten we zeggen, aarzelend. Peter Derkx verzucht in *“God noch autoriteit”*: *“Sinds ik me als atheïst beschouw, vind ik het niet echt belangrijk meer om over*

God en de kerk te debatteren. Maar sinds ik me in kringen van humanisten en vrijdenkers beweeg, blij ik het voortdurend over God, godsdienst en kerk te moeten hebben.” Hij heeft hier een punt. Analyses van en meningen over religies en religieus gedrag en organisatie, zowel in het verleden als het heden, zijn in vrijdenkerskringen aan de orde van de dag. De toekomst krijgt veel minder aandacht. Op zich is er niets mis met religiekritiek en geschiedenis. Zolang er religies zijn zal religiekritiek het eerste aandachtsveld van de vrijdenkerij moeten zijn. Ikzelf ben echter wel klaar met religiekritiek, dat god niet bestaat weten we nu wel. Religie is een leugen, geloof er gewoon niet in.

Mijn punt is dat de vrijdenkerij de inspiratie met betrekking tot zijn (toekomstige) rol in de wereldwijde samenleving een beetje kwijt is. In het verleden heeft de vrijdenkerij zich, veel meer dan nu het geval is, bewogen op alle terreinen van het maatschappelijke spectrum. In *“God noch autoriteit”* wordt dat uitgebreid en op interessante wijze beschreven. Opvoeding, onderwijs, politiek, economie, religie, maatschappijontwikkeling, antimilitarisme, emancipatie, sociale zekerheid, gezondheidszorg, vegetarisme, internationale ontwikkelingen, over alle vraagstukken van mens en samenleving werd gediscussieerd, gepubliceerd, werden standpunten ingenomen, ruzie gemaakt, samengewerkt en er werd volop actie gevoerd.

Dat allemaal is tegenwoordig in veel mindere mate aan de orde. Heeft de welvaart ons vrijdenkers lui en gemakzuchtig gemaakt? Staren we teveel naar navels of bevechten we vooral elkaar? Zijn we ook ingepakt door de zegeningen van de vrije markt? Is het vrijdenken niet interessant meer in een moderne samenleving? Heeft de vrijdenkerij geen antwoorden meer op de vragen van de religie-neoliberale samenleving? De antwoorden laten zich raden.

Wil de vrijdenkerij in de toekomst een rol spelen bij de vormgeving van de wereldwijde samenleving dan moet ze helder zijn over haar uitgangspunten. Dan moeten er keuzes worden gemaakt. In de eerste plaats moet de vrijdenkerij er voor kiezen om zowel de individuele als de maatschappelijke component van het vrijdenken volop aandacht te geven. Vrijdenken is veel meer dan religiekritiek en een individuele bezigheid, het is vooral ook een inspiratie voor wereldpolitiek, wereldeconomie, sociale ontwikkeling en de inrichting van de samenleving.

Maar dan moet de vrijdenkerij weer actief de gehele breedte van het maatschappelijk gebeuren in de wereldwijde samenleving tot haar aandachts- en werkveld rekenen. Politiek en economie zijn uiteindelijk veel belangrijker dan welke religie dan ook. Maar er is nog meer. Vrijdenken moet een veel bredere basis krijgen onder de wereldbevolking. Wetenschappelijk onderzoek en analyses, intellectuele beschouwingen en publicaties, discussies, vrije politieke opinies, vrije economische visies, allemaal belangrijk. Maar ook de alledaagse

vrije kijk op alledaagse gewone dingen kan een belangrijke bijdrage leveren aan een veranderende, voor veel bredere lagen van de wereldbevolking leefbaarder, samenleving. Een samenleving zonder dagelijkse last van dogma's waar de dagelijkse rede dagelijkse wijsheid biedt. Sterker nog, wil de mens vrij zijn en wil er een vrije samenleving ontstaan dan is een breed gedragen en beoefend alledaags vrijdenken een absolute voorwaarde.

Daarom definieer ik vrijdenken als volgt.

Vrijdenken is: jezelf een beeld, een mening en een visie vormen over de wereld, de mens en de samenleving op basis van feiten, logica en rede. Onafhankelijk van traditie, autoriteit, dogma, ideologie, religie, politieke of economische visie.

Vaak zal de wetenschappelijke methode worden gehanteerd om te onderzoeken en te verklaren. Maar ook een nuchtere kijk op alledaagse dingen is een basis voor alledaags vrijdenken.

Vrijdenken is voor alle mensen de basis voor een vrij bestaan en daarmee de basis voor een vrije wereldwijde samenleving.

Toelichting

Heel bewust heb ik in de eerste zin van de definitie het woord "jezelf" gebruikt.

Vrijdenken doe je zelf, los van de invloed van anderen, op basis van je eigen ervaring, inzicht en bewustzijn. Maar dat je als vrijdenker oog hebt voor de wereld en de mensen om je heen en de samenleving als geheel lijkt mij logisch.

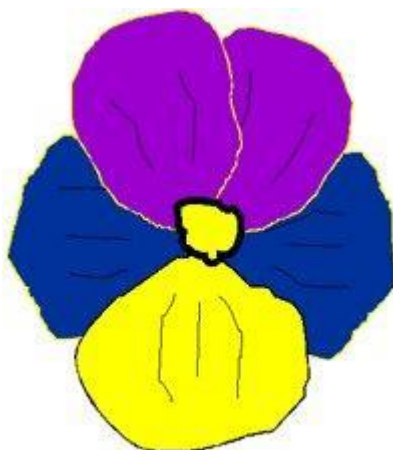
Want alleen met jezelf ben je niet vrij, hooguit eenzaam.

Vrijdenken kent een smalle variant en een brede variant.

De smalle variant beperkt zich voornamelijk tot

(intellectuele) religiekritiek en ideologiekritiek. Maar kritiek op religie of ideologie is nog geen visie op een (toekomstig) alternatief.

De brede variant strekt zich uit over alle facetten van het leven, dus naast religiekritiek en ideologiekritiek, ook over maatschappelijke, politieke en economische activiteiten. En houdt zich zowel bezig met kritiek als met visieontwikkeling en zoekt naar een toekomstig alternatief voor de religieuze vrijemarktsamenleving waarin we nu leven.

La Libre Pensée

Noem het de toekomstgerichte variant van het vrijdenken. Ik kies nadrukkelijk voor de brede variant en wil daarom de omschrijving van het begrip vrijdenken inhoudelijk en maatschappelijk breder formuleren dan dat nu bijv. binnen De Vrije Gedachte het geval is. Ik beoog daarmee het vrijdenken een nieuwe, meer flexibele, meer toekomstgerichte, dimensie te geven en daarmee in de samenleving een groter draagvlak voor het vrijdenken te creëren. Vrijdenken zal in de brede variant, meer dan nu het geval is, een onderdeel kunnen zijn van het dagelijks leven, in de opvoeding, in het onderwijs, in maatschappelijke activiteiten, in de politiek, in de economie. Op basis van deze definitie sluit vrijdenken aan bij moderne ontwikkelingen (denk aan nieuwe communicatiemiddelen en innovatieve technieken, aan *social media*, aan mensen uit arme landen die hun deel van de welvaart zullen opeisen, aan onderdrukte volken die democratie en vrijheid eisen, aan de verschuivingen in de wereld-economie, aan de leefbaarheid die onder druk staat) die onze wereldwijde samenleving de komende 100 jaar fundamenteel zullen veranderen. Leugens die de mensheid

eeuwenlang onderdrukten worden ontmaskerd en de leugenaars worden ter verantwoording geroepen. Bedenk dat wij, westerlingen, als je naar de wereldgeschiedenis kijkt, tot de leugenaars behoren. Als vrijdenkers hebben we een rol in die veranderende samenleving. De praktische hanteerbaarheid van het begrip vrijdenken moet, willen we het een breed draagvlak in de samenleving geven, veel aandacht krijgen.

Waardenvrij?

Vrijdenken is, zoals alles wat een mens denkt en doet, niet waardenvrij. Zoveel vrijdenkers, zoveel waarden (en normen). Het georganiseerde vrijdenken doet er goed aan om, naast een duidelijke definitie, een wereldwijd breed gedragen universele waarde als referentiepunt te kiezen. Dat maakt duidelijk waar de activiteit vrijdenken naar toe werkt. Geen religie, maar wat dan wel? Geen dogma's maar hoe gaan we om met de rede? Vrijheid voor het individu en de samenleving, maar wat wil je met die vrijheid bereiken? Hoe richt je een

vrije samenleving in? Vrijdenkers moeten duidelijk zijn over wat ze doen en wat ze nastreven. Dat komt de herkenbaarheid en de identiteit van het vrijdenken ten goede. Mensen zullen gemakkelijker begrijpen wat vrijdenken is en waar het toe dient. Het is dan ook voor mensen aantrekkelijker zich te identificeren met, en te verdiepen in, het vrijdenken.

Ik kies er voor om het vrijdenken te combineren met een universele waarde. Een waarde die, los van welke religie, politieke, economische of levensvisie dan ook, onder de wereldbevolking breed gedragen wordt.

De volgende universele waarde, afgekort de KLL-Code, (Zie ook: *Motorrijden zonder God*, Wim Aalten. Uitgeverij Aspekt, 2008) leent zich uitstekend om het universele doel van vrijdenken aan te geven: *“Het realiseren van Kwaliteit van Leven en Leefomgeving voor alle bewoners van de wereld. Eerlijk verdeeld en binnen de mogelijkheden en de grenzen die de aarde biedt. Met als aanvullende en ondersteunende waarden realiteitszin, eerlijkheid, menslievendheid en solidariteit, vorm gegeven in vrijheid, zonder de last van religie en gevrijwaard van de uitwassen van de liberale vrije markt economie, ingebed in een democratische rechtsstaat en in een open samenleving. Met als economische basis een wereldwijde solidaire vrije markt”*.

Ik kies voor deze universele waarde omdat vrijheid alleen bereikt wordt als er kwaliteit van leven is. Of andersom, er is alleen kwaliteit van leven als er vrijheid is. Dat een vrijdenker die vrijheid en dus kwaliteit van leven nastreeft voor alle wereldbewoners, lijkt me evident. Een vrijdenker is per slot van rekening een wereldburger. Niet dat die vrijheid, en dus kwaliteit van leven, voor alle bewoners van deze aarde de dag na overmorgen bereikt zal zijn, maar het komt de leefbaarheid op onze aarde zeer ten goede als vrijdenken en de KLL-Code samen gaan en tot een dagelijks gepraktiseerde levenshouding versmelten. Deze combinatie is van groot belang voor onze toekomst en in mijn visie een eerlijker en sterkere drijfveer voor menselijk gedrag dan religie ooit was.

Zoals ik al eerder stelde, zonder vrijdenken geen vrije mensen en geen vrije samenleving. Hierbij is de wisselwerking tussen mensen die vrij denken en een samenleving die vrij denken stimuleert van groot belang. Alleen als je als samenleving vrijdenken stimuleert kun je een

werkelijk vrije samenleving van verantwoordelijke mensen bouwen. En als ik dat zeg betekent dit dat vrijdenken bij brede lagen van de wereldbevolking een levenshouding moet worden. Dit moet vooral de politiek goed tot zich door laten dringen. Dat betekent een totaal andere benadering van mens en samenleving dan de politiek nu gewend is. Vrijdenken is daarbij geen doel op zich maar een middel, een stuwende kracht om de vormgeving van de samenleving in de richting van meer vrijheid en meer kwaliteit van leven en leefomgeving te bewegen. Ik ben van mening dat vrijdenkers wereldwijd de KLL-Code als universele waarde moeten hanteren als nastrevenswaardig. Zonder daarbij overigens rechtlijnig of rechtzinnig te zijn. In de discussie over en in het voortschrijdend inzicht betreffende de combinatie vrijdenken en de KLL-Code zit de kracht voor een breed gedragen ontwikkeling naar een vrije samenleving.

Wat mij betreft dus geen misverstand over het doel van vrijdenken. Alleen als het middel vrijdenken wordt ingezet voor een duidelijk doel krijgt vrijdenken een gezicht en een identiteit. Alleen dan zal vrijdenken een bewuste keuze kunnen zijn voor veel mensen die het doel als nastrevenswaardig kunnen omarmen. Niet als een alternatief voor religie: vrijdenken heeft een totaal andere, realistische, maatschappelijke status. Maar als een eerlijke en inspirerende manier van kijken naar de samenleving en de ontwikkeling naar de toekomst.

Alledaags vrijdenken

In dit licht pleit ik dan ook voor de ontwikkeling van wat ik noem het “allegaagse vrijdenken”. Een levenshouding die iedereen op aarde zich eigen kan maken. Alledaags vrijdenken is vrijdenken dat alledaagse dingen en gebeurtenissen beschouwt en beoordeelt op basis van de definitie van vrijdenken en de KLL-Code.

Het gaat daarbij om gewone alledaagse dingen, in je gezin, in je relatie, thuis, op school, op je werk, in je straat, dorp of stad, in de krant, op tv, in de politiek, in de gezondheidszorg, in je vereniging, kortom, alles wat er in je dagelijkse leven gebeurt. Die beschouw je heel bewust en hou je tegen het licht van de definitie van het vrijdenken en de KLL-Code. Het is misschien even wennen maar al snel zal die manier van kijken een tweede natuur worden. Omdat het

zoveel duidelijkheid geeft over je positie als deelnemer aan de samenleving en zoveel helderheid verschaft over de wijze waarop de samenleving in elkaar steekt. Het verschaft je duidelijkheid over wat er moet veranderen wil die samenleving voor jezelf en voor anderen beter worden. Alledaags vrijdenken maakt de mens een zelfbewuste mens met verantwoordelijkheid voor zichzelf en voor de samenleving.

Ik pleit er voor om voor iedereen op deze wereld de mogelijkheid te scheppen het alledaags vrijdenken aan te leren en in praktijk te brengen. Daarvoor zouden wereldwijd onderwijs- en voorlichtingsprogramma's ontwikkeld kunnen worden. Eindelijk weer een mondiale uitdaging die voor inspiratie kan zorgen. Het idee van het alledaagse vrijdenken zal niet kunnen rekenen op applaus van religieuze- en vrije markt leiders en hun verdedigers, aanhangers en knechten. Als je een religieus menner bent of een vrije markt roofridder moet

je niets hebben van vrijdenken, laat staan van alledaags vrijdenken. Dan is de definitie zoals ik die heb gekozen een gruwel. Dan is de KLL-Code vloeken in de kerk en opstand in het liberale vrije markt systeem. En vloeken en opstand dulden machthebbers niet. Respect en diep buigen, dat is wat men van mensen wil. Gelukkig, een vrijdenker respecteert geen leugens en buigt niet voor macht.

Ik pleit er voor dat de vrijdenkerij (en in Nederland in het bijzonder de Vereniging De Vrije Gedachte) heel goed doordent wat haar positie in de toekomst zal zijn. En duidelijke keuzes maakt. Alleen dan kan duidelijk worden of er een toekomst is voor het vrijdenken als levenshouding of niet.

Ik heb hier een aanzet gegeven en zie de discussie, het voortschrijdend inzicht en de inspirerende ideeën voor de vertaling naar de praktijk van het alledaagse vrijdenken, graag tegemoet.

Vrij, vrijer, vrijst

ANTON VAN HOOFF (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijgedachte.nl

‘Nee, verwar ons alsjeblieft niet met vrijmetselaars.’ Telkens weer moet je dat misverstand uit de weg ruimen. Vrijdenkers erkennen geen enkel opperwezen, dus ook niet de grote bouwmeester die je van de meeste Nederlandse loges moet erkennen om te mogen toetreden. En de gereformeerde *Vrije* Universiteit heeft heel andere wortels dan de *Freie Universität* in Berlijn. De laatste werd in het westelijke staatsdeel opgericht toen de Von Humboldt Universiteit in Oost-Berlijn steeds meer staliniseerde. Bij een bezoek aan dit laatste instituut in 1986 werd ons de unieke gelegenheid geboden een kijkje te nemen in de afdeling voorbehouden boeken van de bibliotheek: hier was een universiteit die haar studenten belemmerde om vrij van alles kennis te nemen!

Vrije School

Ook de naam van de Vrije Scholen is een gotspe. Het blijft verwonderlijk dat veel geletterde ouders niet door hebben dat het om zeer bevangen instituten gaat. Ze baseren zich op het evangelie van Rudolf Steiner, die volgens de antroposofisch gelovigen helderziend was. Geen Vrije School zonder het heilige symbool van het pentagram in de vloer. Kleuters kneden dagelijks op rituele wijze deeg en op de middelbare school openen leerlingen de lesdag met

de potsierlijke uitroep: ‘Ik ben een kind van de aarde!’ Natuurlijk zullen ouders nooit toegeven dat ze hun kind naar de Vrije School sturen omdat die nog zo lekker blank is...

‘Vrijzinnig’, dat in Vlaanderen godvrij betekent, is bij ons onlosmakelijk verbonden met protestantisme *light*, dat indertijd de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep (V.P.R.O., toen nog met puntjes) oprichtte. Ongeveer het tegendeel van het vrijzinnige protestantisme zijn de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, die zich nota bene midden in de Duitse bezetting ‘vrijmaakten’ van de Gereformeerde Kerk.

En dan zijn er politieke partijen die ‘vrijheid’ in hun naam hebben. Als je die googlet in combinatie met ‘verbod’ krijg je het hoogste aantal treffers. Wat betekent nog ‘vrij’?

Slachtethiek

PAUL HOPSTER (1940) is gepensioneerd psycholoog; van 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte" later geheten: "De Vrijdenker"; van 1999–2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van "De Vrijdenker"

Er zijn twee soorten argumenten voor het verbieden van rituele slacht. Het ene heeft betrekking op (mede)lijden en het andere is een (on)godsdienstig argument

Lijden versus medelijden

Kunnen dieren - dus andere dieren dan mensen - lijden? Zoogdieren, vogels en vissen wel, reptielen en amfibieën waarschijnlijk ook, maar weekdieren en insecten niet. Dat is onderzocht en vastgesteld door biologen. Als je het haakje dat vastzit in de mond van een vis, lostrekt doet dat pijn. Pleziervissen, vangen en weer teruggooien in het water, is voor de gevangen vis bepaald geen plezier, want doet erge pijn. Kunnen dieren alleen lijden aan pijn? Nee, zij kunnen ook lijden aan stress. De kat die een muis vangt veroorzaakt misschien nog meer lijden door stress dan door pijn. Niet alleen mensen kunnen pijn en stress veroorzaken of ervaren.

Het pijn doen van dieren is gebonden aan regels. Het is verboden dieren, zeker huisdieren, te martelen, af te beulen, te verwaarlozen, uit te hongeren. Dierenbeulij is strafbaar voor de wet. Slachten mag wel. Alleen: zonder nodeloos pijn te doen. Er is iets tegen pijn te doen: verdoven, bewusteloos maken. Een bewusteloos dier voelt geen pijn. Is er ook iets tegen stress te doen? Ja: verminderen van stressoren.

Wat veroorzaakt stress bij slacht?

- Nodeloos geweld, zoals schoppen en slaan bij vervoer naar het abattoir.
- In het abattoir: het ruiken van bloed.
- Het horen van angst- en pijnkreten bij doodsnoed.
- Het ineem zien zakken van andere dieren.
- Het zien tegenstribbelen.
- Het op de rug dwingen te liggen, dwingen tot een overgavehouding.

Stress wordt veroorzaakt door signalen van doodsnoed. Alle zintuigen van het te slachten dier staan op scherp. Het dier ruikt, hoort, ziet en voelt wat er in zijn omgeving gebeurt. Is hier niets tegen te doen?

Je kunt natuurlijk ophouden met vlees eten, vegetariër worden, maar er zijn ook andere, minder ingrijpende mogelijkheden dan

afschaffen van de slacht van huisdieren: verdoven. Of zonder geweld vóór, of direct na, binnenkomst van een abattoir een strop om de nek leggen en een valluik openen zodat het dier stikt door de strop en direct dood afgevoerd kan worden.

Het uitgangspunt is niet ophouden met vlees eten, maar het voorkomen van nodeloos lijden. Dat kan alleen door direct bij de toegangsdeur te verdoven of op te hangen. Dan is de kans dat het dier onraad ruikt zo klein mogelijk.

Waarom moet lijden bij het slachtdier zoveel mogelijk worden voorkomen? Mensen kennen mede-menselijkheid. Meestal helpen mensen elkaar als er sprake is van nood, zeker van doodsnoed. En dat geldt niet alleen voor mede-mensen. We voelen ook zo iets als "mede-dierlijkheid". Zeker huisdieren zijn mede-dieren. Als we een hond horen janken of zien pijn lijden, voelen we – vaak – iets van medelijden. We vinden het naar een beest te zien lijden. Soms helpen we het dier te verlossen uit zijn lijden. We treden dan op als verlosser. Volgens

menselijke ethiek moeten we lijden bij anderen proberen te voorkomen of te verminderen. Niet alleen bij andere mensen, maar ook bij andere dieren.

Godsdienstige versus ongodsdienstige argumenten

Waarom zijn vrijdenkers tegen rituele slacht? Omdat die nodeloos lang doet lijden door pijn en

stress. Indien dieren geen pijn of stress zouden kennen, zou er niets tegen rituele slacht zijn. Het enige argument tegen rituele slacht is dat deze onnodig lang duurt, dus nodeloos pijn en stress veroorzaakt. De orthodoxe jood en dito moslim beroepen zich op vrijheid van godsdienst: als rituele slacht in het heilige schrift, bijbel of koran, wordt voorgeschreven, dan moet het. Vrijheid van godsdienst betekent hier onvrijheid wat betreft het toepassen van godsdienstige rituelen. De jood/moslim beroept zich eigenlijk niet op vrijheid van godsdienst, maar op onvrijheid van godsdienst. Het wonderlijke is dat rituele slacht zoals die nu door joden en moslims wordt toegepast niet in de bijbel/koran voorkomt, maar door exegeten zo wordt uitgelegd. Niet-ritueel geslachte dieren produceren vlees dat niet-halal of niet-koosjer is.

Dus 'oneetbaar', verboden te eten. Gelukkig kent de vrijdenker, atheïst, vrijheid van ongodsdienstigheid. Zoals de jood/moslim niet niet-koosjer en niet-halal vlees wenst te eten, zo wenst de vrijdenker niet vlees te eten van dieren die nodeloos lang in doodsnood hebben moeten verkeren. Ongelovigen willen niet dat dieren bij de slacht onnodig lang moeten lijden. Gelovigen willen dat dieren bij de slacht net zo lang moeten lijden tot het godsdienstige ritueel is afgewerkt. Het gaat de gelovige niet om zo snel mogelijk doden, maar zo 'zuiver' mogelijk volgens een voorgeschreven ritueel.

Wat is er eigenlijk bijzonder aan vlees dat uit rituele slacht is verkregen? Biologisch is het precies hetzelfde als niet-ritueel verkregen vlees. Het bijzondere is dat het gewijd, aan 'god' gewijd, vlees is geworden. Het ritueel geslachte dier is offerdier. Het wordt aan allah/jahweh aangeboden als offer van de mens. Nog niet zo lang geleden mochten voor het islamitische offerfeest schapen op het balkon van de eigenaar worden geslacht om het vlees op het huistaar aan te bieden aan allah.

Volgens het joodse en islamitische ritueel is het aanbieden aan allah/jahweh van het slachtdier nog tijdens het leven van het dier nodig. Dat levert geen probleem op bij verdooven: het dier leeft immers nog, zij het verdoofd. Het ritueel kan zich dus bij leven van het dier voltrekken en zodra dat voltooid is kan de halsslagader worden doorsneden.

In Nederland kennen we vrijheid van godsdienst en vrijheid van ongodsdienstigheid.

Ongodsdienstigen laten godsdienstigen vrij in het uitoefenen van hun godsdienstige rituelen tenzij die gevaarlijk of schadelijk zijn voor mensen of verboden voor de wet. Dat geldt ook voor dieren. De ongodsdienstige mag aan de godsdienstige beperkingen opleggen van godsdienstvrijheid als hij kan aantonen dat godsdienstige rituelen schadelijk zijn voor de gezondheid en het welzijn van mens of dier, of verboden volgens de wet.

Wat betekent dan vrijheid van godsdienst?

Vrijheid van godsdienst is vrijheid van godsdienstkeuze. Het staat ieder vrij te kiezen voor de RK kerk, voor de islam, voor het jodendom, voor de kerk van satan, voor ietsisme, agnosticisme, of vrijdenken, maar hij blijft bij elke keuze gebonden aan de wet en aan regels voor respectvol omgaan met medemensen en mededieren.

Filosofiecafé Wageningen organiseert elke eerste zondag van de even maanden om 14:00 uur een bijeenkomst in Café Loburg, Molenstraat 6, 6701 DM Wageningen, tel. (0317) 420848. Meestal met een spreker, maar op 7 augustus a.s. met een forum, waarin o.a. zitting nemen: Jan Klijn (agnost), Frans van Dongen (atheïst) en Menno Rougoor (pantheïst). Onderwerp: Religie. Voorlopige werktitel: "Het raadsel van religie".

Zijn humanisten bang voor atheïsten?

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van 'De Vrije Gedachte' en is sinds 2007 redacteur van De Vrijdenker. Autodidact.

Veel humanisten zijn bang om zich atheïst te noemen. Ze associëren het woord atheïst kennelijk met iets negatief, wellicht iets dat agressief of zelfs gevaarlijk is. Is dat terecht? De vraag op deze wijze stellen is hem de facto beantwoord; nee, het is beslist niet terecht. Vrijdenkers noemen zich juist wel atheïsten. Zij benadrukken dit zelfs.

Wat humanisten en atheïstische vrijdenkers verbindt is de behoefte om zin te geven aan het leven zonder er een 'god' of 'hogere macht' of andere hocus pocus bij te halen. Zingeving zonder god: gewoon, zoals

het leven en de werkelijkheid nu eenmaal zijn. Humanisten zijn atheïsten die niet voor hun atheïsme uit durven komen. We kunnen daarover strijden, maar waarom zouden we? Waarom niet samenwerken in situaties die daartoe aanleiding geven? In acties die daarvoor geschikt zijn? In organisaties die daarvoor geëigend zijn?

Dat zou een groot verschil maken. Misschien wel *hét* verschil. Terwijl nu onze krachten te vaak versnipperd worden, worden ze dan gebundeld. Terwijl nu soms doublures optreden, schept onze *eenheid in verscheidenheid* juist kracht.

Beste humanisten! Waarom bang zijn voor atheïsten (vrijdenkers)? Ze willen hetzelfde als jullie: een mondig mens zijn in een open maatschappij waarin voor iedereen een menswaardige plek is onder de zon. Laten we elkaar niet uitsluiten, tegenwerken, of opsluiten in hokjes en vakjes, maar gooi deuren en ramen wagenwijd open en laat elkaar toe in de eigen (denk)wereld. Met behoud van

ieders eigen aardigheden, valt er een godloze wereld te winnen.

Werk aan de winkel in 1958

JAN BUYS (1930 Geleen) organisatie adviseur

Na dat gedenkwaardige bezoek van mijn ongelovige broer Wim, moest ik in mijn vrije tijd behoorlijk wat werk verzetten, want ik besepte dat ik door mijn godsdienstige opvoeding een enorme achterstand aan informatie over mens en maatschappij had opgelopen. Ik besepte ook dat ik in mijn kinderjaren vooral op de confessionele scholen enorm veel leertijd had verknoeid, door de talrijke verplichte, maar oersaai en volstrekt zinloze kerkbezoeken, evenals de godsdienst- en catechismuslessen, die ik gedwongen moest aanhoren en uit het hoofd leren. Het was voor mij ook duidelijk dat ik alle inhoudelijke informatie die ik bij deze lessen had opgedaan, naast mij neer kon leggen, omdat het uitsluitend bestond uit volstrekt irrelevante en onzinnige waanwijsheden, waar je als geestelijk gezond mens niets, maar dan ook helemaal niets mee kunt.

Nu, achteraf, lijkt de enige mogelijkheid waar ik deze godsdienstlessen nog voor kan gebruiken, is om mensen die vinden dat een godsdienstige opvoeding geen kwaad kan, van het tegendeel te overtuigen. Tenslotte is een godsdienstige opvoeding bedoeld om kinderen op godsdienstig gebied het logisch denken af te leren en hun bovendien liefst voor hun hele leven te indoctrineren met de meest bizarre en eindeloos vele spookachtige beelden over het bestaan van één oppermachtige mannelijke god, hemel en hel, martelaren en beulen, engelen en duivels, heiligen en verdoemden, met daarnaast natuurlijk ook de vele en vaak onzinnige geboden en verboden.

In die tijd had ik dus plotseling heel wat in te halen en dat moest allemaal gebeuren naast mijn zesdaagse werkweek. Ik begon me te verdiepen in de evolutie van mensen, dieren en planten en probeerde het principe van de natuurlijke

selectie en “*the survival of the fittest*” te doorgronden. Tot mijn verrassing bleken die basisprincipes (ondanks de complexiteit van de levende organismen) heel gemakkelijk te begrijpen en bovendien buitengewoon eenvoudig en logisch te zijn, mits je je maar realiseert dat de grootste kracht van de evolutie bestaat uit de miljarden jaren die er voor nodig zijn geweest.

Zeer opvallend was het rare verschijnsel, dat de massa's gelovige mensen en tegenstanders van de evolutieer, denken dat we vier- tot zesduizend jaar geleden door god geschapen zijn. Zij gaan er vrijwel zonder uitzondering van uit dat in de evolutieer het toeval een grote rol speelt. Zij vinden het dan ook erg dom van “de evolutionisten” dat die denken dat zo iets gecompliceerd als bijv. het menselijk oog, door één buitengewoon toevallige en niet door god gestuurde mutatie is ontstaan.

Maar niets is minder waar. Als ergens het toeval een zeer ondergeschikte rol speelt, dan is het wel in de evolutie. De natuurlijke selectie is immers een cumulatief proces dat via vele minuscule veranderingen, verdeeld over miljarden jaren, niet alleen leidde tot een ontelbare differentiatie van de verschillende soorten planten en dieren, maar ook tot een kwaliteitsverbetering van die verschillende soorten, met aan de absolute top van de ladder niet god maar het logisch denkende zoogdier mens.

Ik ben er dan ook van overtuigd dat de meeste gelovigen niets van de evolutie willen weten en er dus ook niets ván weten en niets van begrijpen, maar wel bereid zijn om de

wetenschappers, die serieus met onderzoekswerk op dat gebied bezig zijn, verdacht te maken en voor leugenaars en fantasten uit te maken.

De voor mij meest bekende bestrijders van de evolutieer

zijn de Jehova's Getuigen, die op een onverwacht moment op zondagmorgen bij ons aanbellen. Maar zij geven daarbij in ieder geval wel aan, dat er überhaupt een evolutieer is, terwijl er ook grote godsdiensten zijn, (de islam bijvoorbeeld), waarvan de gelovigen voor zover ik weet nog nooit van de evolutie gehoord

hebben. Deze mensen zullen dus hun hele leven lang niet weten hoe ze op deze aarde terecht zijn gekomen. Vooral de gedachte dat de mens met zijn grote hersenen (de neocortex) in staat is om logisch, creatief en redelijk te denken, gaf mij een enorm enthousiasme. Want het begon langzaam tot mij door te dringen, dat als god niet bestond, de mens veruit het hoogst ontwikkelde levende wezen in ons zonnestelsel moest zijn, met alle verantwoordelijkheden die daar bij horen. De beantwoording van de vraag of god bestond of niet, begon ik niet alleen voor mijzelf steeds meer van levensbelang te vinden, maar ook voor de gehele mensheid. Daarnaast stak ik veel tijd in het lezen van vooral de bekende Franse en Duitse schrijvers van de Verlichting en het Positivisme van de achttiende eeuw. Verder heb in anderhalf jaar tijd de "Sesam Wereldgeschiedenis" doorgelezen. Tot dan had ik slechts de geschiedenislessen op mijn RK scholen tot mij moeten nemen, waarin vooral werd duidelijk gemaakt hoe fout en slecht andersdenkenden en kettters wel waren. Ook had ik hoge verwachtingen van de godsdienstpsychologie van die tijd, maar dat werd een totale teleurstelling.

Onze maatschappijoriëntatie moest natuurlijk ook grondig veranderen en om gelijkgezinde mensen te kunnen ontmoeten, werden wij beiden

daarom lid van ondermeer de NVSH, het Humanistisch Verbond, de Partij van de Arbeid, de

VARA en later zelfs van een regionale Naturistenvereniging, terwijl hier het gemengd zwemmen nog ter discussie stond.

Ik was lid van de Katholieke Vereniging van Mijnbeambten (KVM), die zich toen een "standsorganisatie" noemde en ik heb mijn lidmaatschap opgezegd zonder opgaaf van redenen. Wij gingen 's-zondags niet meer naar de kerk en dat betekende voor ons meer kostbare vrije tijd, maar ik bleef voor mijn omgeving een degelijke katholieke huisvader. Ook in het personeelsbestand van DSM, in het bevolkingsregister van de gemeente Sittard en in het doopregister van de kerk, bleef dat zo en wij hebben dat maar zo gelaten, want een goddeloze beampte bij DSM in de vijftiger jaren kreeg natuurlijk bar weinig kans om promotie te maken.

De censuur van de RK Openbare Leeszaal in 1958

Die leeszaal lag vlak bij ons om de hoek van de Gouverneur van Hövellstraat in Sittard en bovendien waren wij er lid van. Maar ik had het kunnen bedenken: alle vrijdenkende schrijvers waar ik toen zeer in geïnteresseerd was (bijv. Feuerbach, Marx, Nietzsche, Schopenhauer, Voltaire, Balzac, Rousseau) bleken te schitteren door afwezigheid. Bij navraag bleek dat deze schrijvers op de zogenaamde "Index" stonden en dat betekende dat rooms-katholieken hun boeken niet mochten lezen omdat ze "slecht en gevaarlijk" waren.

Als je toevallig in Sittard woonde en niet katholiek was maar ongelovig, dan had je pech, want er was in deze mooie oude vestingstad maar één openbare leeszaal en die was uiteraard "Rooms Katholiek" en dus niet echt "Openbaar". Ik realiseerde me dat de dictatoriale macht van de Paus van Rome zich uitstreckte tot in het RK Brabantse en Limburgse land. Het maakte me toen ontzettend boos, omdat het Vaticaan vanuit Rome met succes probeerde om ons hier in het Zuiden van Nederland dom te houden.

Nu leg ik dat simpel uit met: alle wetenschappelijke ontwikkelingen en alle uitingen van het ongebonden en vrije denken hadden iets met het logisch denkend en gezond verstand te maken en waren dus per definitie in strijd met het leergezag van de RK kerk.

Via een waardevolle tip van mijn broer Wim bleek er gelukkig een ontsnappingsclausule te bestaan die het mij mogelijk maakte om met de hulp van de leeszaal in Sittard boeken te lenen van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Een plezierige bijkomstigheid was dat die door de Paus van Rome verboden boeken nu als studieboeken werden aangemerkt en daarom per pakketpost geheel gratis bij ons thuis werden bezorgd.

Het bleek overigens voor mij nogal zware kost te zijn, want in de tijd van de Verlichting was het niet gebruikelijk om eenvoudige zaken ook eenvoudig en duidelijk te formuleren.

Integendeel: de lange ingewikkelde zinnen met veel tussenzinnen en bijzinnen, het wollige en weinig concrete taalgebruik met vooral aan het Latijn ontleende vreemde woorden, maakten het noodzakelijk dat ik nogal wat teksten twee of drie keer moest lezen, voordat ik begreep wat de schrijver eigenlijk bedoelde. Een van de laatste boeken waar ik me toen doorheen heb

geworsteld, was een dikke Duitse pil van Immanuel Kant: "*Kritik der reinen Vernunft*". Opvallend (en voor mij een beetje teleurstellend) was, dat die schrijvers zelden iets ten nadele van de kerken en de godsdiensten noteerden, maar des te meer hun mening gaven over mens en maatschappij. Ik denk dat daar twee oorzaken aan ten grondslag liggen: in de eerste plaats was er, zeker in de tijd van de Verlichting, een overheersende opvatting dat je niet zomaar gelovige mensen mag beledigen en in de tweede plaats omdat je het risico niet wil lopen om door een gelovige meerderheid te worden uitgestoten. Die situatie is direct vergelijkbaar met de huidige angst om moslims te verwijten dat hun godsdienst de gevreesde en afschuwelijke moslimterroristen heeft opgeleverd. Ik heb geen hoge pet op van het christendom, maar ik moet (ook als ongelovige) toegeven dat de islam met zijn jihad (heilige oorlog) in een wel heel erg diep dal terecht gekomen is.

Ga maar na: in het bijzonder zeer godsdienstige, gelovige en boze jongemannen, hangen hun lijf vol met explosieven en vooral veel spijkers, om die tot ontploffing te brengen tussen zo veel mogelijk volstrekt onschuldige mannen, vrouwen en kinderen, zodat die slachtoffers óf ook uit elkaar spatten óf voor hun leven zwaar gehandicapt blijven. De veroorzaker van al deze zinloze ellende pleegt deze krankzinnige wandaad omdat hij een martelaar wil worden. Iedere martelaar wordt namelijk in het hiernamaals door allah hoogst persoonlijk voor zijn gruwelijke wandaad beloond met 72 prachtige jonge maagden, die hij mag bespringen tot in alle eeuwigheid, amen; althans dat hopen en verwachten deze arme egoïstische en meedogenloze sukkels.

Terug naar de openbare leeszaal in Sittard aan het einde van de vijftiger jaren. Daar maakte de Nederlandse auteur Simon Vestdijk een uitzondering op, in zijn duidelijke en prettig leesbare boek: "*De toekomst der Religie*". Hij analyseert daarin zo'n beetje alle grote wereldgodsdiensten, om daarna voorzichtig te voorspellen dat ze in de toekomst (gelukkig) allemaal ten offer zullen vallen aan het mondiaal groeiende gezonde verstand. Vestdijk gaf extra aandacht aan het boeddhisme, omdat veel mensen er van uitgaan dat deze religie geen echte godsdienst is. De boeddhisten hebben namelijk op enig moment alle hindoeïstische goden afgeschafte en in die zin is het boeddhisme dus een religie zonder goden geworden.

Psychologisch gezien blijft het boeddhisme echter een religie, omdat de echte boeddhist heilig gelooft in bijvoorbeeld de reïncarnatie. Boeddhistische monniken mogen de grond niet bewerken, omdat ze bang zijn om tot wormen gereïncarneerde medemensen te doden.

Reïncarnatie is echter eveneens in strijd met het logisch denkende gezonde verstand en je zou daarom het boeddhisme als een pseudogodsdiens, maar wel als een echte religie kunnen beschouwen.

Tegen de gnosis van de agnosten

Gesproken column van **ANTON VAN HOOFF** op de Atheïsmedag 2011

Nou, ik heb het geweten. Op 3 juni noemde ik in een opiniestuk in *NRC Handelsblad* het agnosticisme een laffe vorm van ongelof. Direct stroomden de brieven en e-mails binnen: ik was een intolerante, zelfs agressieve atheïst die niet begreep dat de redelijkheid aan de kant van de agnosten stond: zij waren immers bewuste niet-weters, dat betekent het Griekse *agnoostoi*. Zij sloten niets uit, dus ook geen god. Kon ik me dan niet indenken dat er zo'n opperwezen bestond? Jazeker, ik kan dat. Ik kan me ook best voorstellen dat er kabouters bestaan en dat alle bomen blauw zijn. Mijn kindertjes tekenen die soms en hebben er plezier in iets verzonnen te hebben dat niet bestaat. Zij hebben al ontdekt dat de wereld van de menselijke verbeelding zonder beperkingen is. Maar als men zich iets kan voortstellen is het daarmee nog geen bestaansbare mogelijkheid. Een fantasierijke inval is nog geen hypothese of theorie. Het is doodsimpel allerlei onzinnige zaken te bedenken. Mijn favoriete voorbeeld is tegenwoordig: mensen op de zon. Ik kan dat idee als science fiction bedenken. Misschien mompel ik iets van antimaterie om een sausje van wetenschappelijkheid over mijn sprookje te gieten. Maar geen agnost is toch zo ruimdenkend dat hij de mogelijkheid van mensen op de zon niet uitsluit? Enkelen schreven me dat het voorbeeld niet opging, want de onzinnigheid van het idee liet zich verifiëren. Dat staat nog te bezien. Ik kan me in mijn ongeremde fantasie best koele holtes in de zonnebol voorstellen. 'Dank je de koekoek,' zegt dan ook de meest verstokte agnost, 'je moet wel met een aannemelijke verklaring komen die zulke levensruimtes in de zon mogelijk zou maken. Pas dan kunnen we je bedenksel toetsen, liefst door gerichte waarnemingen en proeven.' Een volstrekte agnost, die ook de ontoetsbare god niet uitsluit, zou echter moeten volhouden: maar het zou toch kunnen zolang niet klip en klaar bewezen is dat er geen mensen op de zon voorkomen.

Maar het is nu eenmaal onmogelijk te bewijzen dat iets niet bestaat. Geef maar eens een sluitend bewijs dat de Eiffeltoren niet in Londen staat of dat Jezus Christus niet een verbasterde Julius Caesar is.

'Ja maar,' zo schreven me ook agnosten die koketteren met het opschorten van een oordeel over god, 'we weten nog lang niet alles. De voortschrijdende wetenschap rekt misschien wel definitief af met god. Maar tot zolang houd ik die mogelijkheid open.' Het getuigt echter van een naïeve opvatting van wetenschap te denken dat zij ooit de generale verklaring levert. Iedereen die onderzoek doet, weet dat het oplossen van één probleem weer honderd nieuwe vragen oproept. Die ervaring geldt voor mijn eigen vakgebied, de klassieke oudheid, evenzeer als voor wat vaak als harde wetenschap, science, wordt gezien. Van het onderwijs in de zogenaamde exacte vakken, is me als verstokte alfa niet veel bijgebleven. Er was iets met a en b en x en y hadden ook iets met elkaar. Ach, je leert zoveel onnutigs

op school en dat is maar goed ook, zoals Karel van het Reve in een van zijn weergaloze tirades uitlegt – ik kan niet ophouden door te lezen in het net uitgekomen deel 6 van zijn Verzameld Werk.

Van de nutteloze natuurkundes is me vijftig jaar lang één uitspraak bijgebleven. De leraar haalde Aldous Huxley (1894-1963) aan: *‘what we call knowledge is merely another form of ignorance - highly organized, of course.’* Dat is fraai: wetenschap is georganiseerde onwetendheid. Wetenschap brengt in kaart wat we (nog) niet kennen. Zij is een zoektocht naar de onbereikbare graal van de totale kennis. Wetenschap is een Odyssee waarvan de lol in het zwerven zit en niet in belanden in het bed van Penelope. Als agnosten het nog-niet-weten als argument voor hun houding geven gedragen zij zich niet wezenlijk anders dan godgelovigen. Ook bij hen is god een nogal laffe manier niet willen weten. Hier geldt het beroemd-beruchte woord van de christelijke apologeet Tertullianus (ca. 160 – ca. 230). Hij zegt geen snars van het leerstuk over de menswording van god’s zoon te begrijpen, maar *‘ik geloof juist omdat het bizar is’* (*credo quia ineptum*, meestal geciteerd als *credo quia absurdum*, wat de betekenis correct weergeeft).

Tertullianus’ tijdgenoot Kelsos spotte al in zijn *Ware rede* (*Alèthes logos*) dat christenen tot kennis kwamen door te geloven in plaats van door onderzoek. De waarheid die zij in pacht zeiden te hebben is *gnosis*, dat is kennis die van boven komt. Zij wordt geopenbaard door goeroes, profeten en messiassen. *Gnosis* bereik je door bidden, vasten, op een pilaar zitten, sprinkhanen eten, navelstaren en andere vormen van meditatie, kortom, je overgeven (niet voor niets betekent *islam* ‘overgave’). De verlichting die je via ascese (= oefening) bereikt heet in het Grieks *gnosis*. Het tegendeel daarvan is *epistèmè*. *Epistèmè* is door logica bestuurde, toetsbare en communiceerbare kennis. Het kennen van de ‘epistemist’ start met Sokrates’ skepsis. Hij begon te onderzoeken vanuit de houding: ik weet door niets te weten (die uitspraak wordt meestal verkeerd weergegeven als: ik weet dat ik niets weet). ‘Ik weet door niets te weten’ betekent niets zonder bewijs voor waar aannemen louter omdat het op traditie of autoriteit berust.

Een god nu is een hersenspinsel met een lange historie en een lang niet respectabel verleden. Hij/zij/het berust op het gezag van goeroes en heilige boeken. God is een product van *gnosis* en niet van *epistèmè*. Daarom houdt een weldenkend mens geen rekening met zijn bestaan. Hij moet niets hebben van *gnosis*. Een godvrije of atheïst is in de ware zin van het woord een *agnost*, een ont-kenner.

De eerste drie dagen

(voor Floris van den Berg)

JAN VAN DER WERFF (1939 Hilversum) is gepensioneerd omroepmedewerker

In den beginne schiepen de Kaboutertjes den hemel en de aarde.

De aarde nu was woest en ledig, en duisternis was op den afgrond; en de Geest der Kaboutertjes zweefde op de wateren.

En de Kaboutertjes zeiden: Daar zij licht! en daar werd licht.

En de Kaboutertjes zagen het licht, dat het goed was; en de Kaboutertjes maakten scheiding tussen het licht en tussen de duisternis.

En de Kaboutertjes noemden het licht dag, en de duisternis noemden Zij nacht. Toen was het avond geweest, en het was morgen geweest, de eerste dag.

En de Kaboutertjes zeiden: Daar zij een uitspansel in het midden der wateren; en dat make scheiding tussen wateren en wateren!

En de Kaboutertjes maakten dat uitspansel, en maakten scheiding tussen de wateren, die onder het uitspansel zijn, en tussen de wateren, die boven het uitspansel zijn. En het was alzo.

En de Kaboutertjes noemden het uitspansel hemel. Toen was het avond geweest, en het was morgen geweest, de tweede dag.

En de Kaboutertjes zeiden: Dat de wateren van onder den hemel in een plaats vergaderd worden, en dat het droge gezien worde! En het was alzo.

En de Kaboutertjes noemden het droge aarde, en de vergadering der wateren noemden Zij zeeën; en de

Kaboutertjes zagen, dat het goed was.

En de Kaboutertjes zeiden: Dat de aarde uitschiet grasscheutjes, kruid zaadzaaiende, vruchtbaar geboomte, dragende vrucht naar zijn aard, welks zaad daarin zij op de aarde! En het was alzo.

En de aarde bracht voort grasscheutjes, kruid zaadzaaiende naar zijn aard, en vrucht dragend geboomte, welks zaad daarin was, naar zijn aard. En de Kaboutertjes zagen, dat het goed was.

Toen was het avond geweest, en het was morgen geweest, de derde dag.

"De Kaboutertjes bestaan niet."

"Je kunt niet bewijzen dat de Kaboutertjes niet bestaan."

"Ik geloof niet in persoonlijke Kaboutertjes, maar er moeten Kaboutertjes zijn."

"Kaboutertjes zijn liefde."

"Er valt geen mus van het dak zonder dat de Kaboutertjes dat willen."

"De Kaboutertjes zien alles."

"Smurf is een afkaboutertje."

"Kaboutertjesverdomme!"

Complot

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en – Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Complotten zijn zo oud als de mensheid en dat geldt ook voor complottheorieën. Menig geheim verbond met een kwade bedoeling is in 's mensen verleden gesmeed en nog talrijker zijn complottheorieën, die echte maar vooral ook niet bestaande samenzweringen tot onderwerp hebben.

Je kunt de vraag stellen of het hanteren van complottheorieën, en zeker als het niet bestaande complotten betreft, een indicatie voor volksgezondheid dan wel volksongezondheid is.

Op het eerste gezicht zijn redeneringen die valse beschuldigingen aan het adres van medemensen uit een teken van geestelijke volksongezond-

heid. Althans als we onder een indicatie voor gezondheid ook verstaan een rationeel op feiten gebaseerd gedrag. Het probleem is echter dat mensen zich niet in overeenstemming met de feiten, de werkelijkheid of de waarheid gedragen maar in overeenstemming met dat wat ze voor werkelijkheid, feitelijkheid en waarheid verslijten. Het gaat om beelden en interpretaties van feiten en die zullen zich altijd op afstand van de feiten bevinden. Maar kan toch niet staande gehouden worden dat een goede relatie met de

objectief aanwezige feitelijkheid gezonder is dan een relatie met een niet bestaande werkelijkheid, een verzinsel van een aantal verknipte geesten? Maar daarmee komen we wel op gevaarlijk terrein: zijn alle ideologieën, en ook hier nauwelijks van te onderscheiden godsdiensten, geen structuren van relaties die - al dan niet met kwade of goede bedoelingen - verzonnen zijn? Kan niet gesteld worden dat gedrag dat gebaseerd is op een objectief constateerbare feitelijkheid dan wel op een psychologische werkelijkheid, beide positief dan wel negatief beoordeeld kan worden als het om gezondheid gaat? Het gaat er immers om of ze bijdragen tot het welzijn en het welbevinden van individuen. En complottheorieën, die een eenvoudige verklaring geven van een ingewikkelde zaak, voorzien in een behoefte. Zij geven Henk en Ingrid enerzijds de voldoening te weten wat er aan de hand is en anderzijds ook de voldoening met anderen een geheim te delen over de ware stand van zaken.

Nu zijn er ook echte complotten. Het geschiedenisboekje van de mensheid staat er vol mee. Men denke bijvoorbeeld aan de talloze

pogingen van de CIA om Fidel Castro te vermoorden, de gelukte moord op Patrice Lumumba, de coup tegen Salvador Allende, het Tonkin incident - de gecreëerde aanleiding door de VS om Vietnam te gaan bombarderen - en de aanslag in Gleiwitz, de door Duitsers in Poolse uniformen in scene gezette aanslag op een Duits radiostation om de inval in Polen te legitimeren. De Holocaust kan ook een samenzwering van de nazi's en een deel van het Duitse volk genoemd worden om joden, zigeuners en homoseksuelen te vermoorden, evenals Watergate, de inbraak in het kantoor van de Democraten om de herverkiezing van Nixon te bewerkstelligen.

Complottheorieën

Complottheorieën zijn echter talrijker dan bewezen complotten: de moord op Kennedy

door de maffia, de KGB, de CIA, Prinses Diana van Engeland die de dood vond in een door het Britse koningshuis en de Secret Service

gepland verkeersongeluk; Marilyn Monroe, die in opdracht van de Amerikaanse regering werd omgelegd. Maar ook recentelijker: Dominique Strauss Kahn, de gefortuneerde onfortuinlijke oud-directeur van het International Monetair Fonds, die door een sluw kamermeisje in opdracht van president Sarkozy verleid werd. En dat alles omdat de president van Frankrijk van een geducht concurrent bij de komende presidentsverkiezingen verlost wenste te worden.

Bekende complottheorieën betreffen de aanslagen van 9/11. Daar kon alleen maar de regering Bush met zijn neoconservatieven achter zitten. Zij hadden hier immers het meeste voordeel bij en konden met steun van de hele wereld een oorlogsmachine in gang zetten om vervolgens de nationale economische en politieke doelen in het Midden-Oosten met militair geweld na te kunnen streven.

Heet van de naald zijn de complottheorieën over Bin Laden, die als geheim agent van de CIA altijd gefunctioneerd heeft of allang overleden was maar wiens geest door diezelfde CIA levend werd gehouden als propagandamiddel in de zogenaamde 'war on terror'. En als dat niet genoeg is, is er voor de liefhebbers nog de theorie dat hij ten tijde van de Bush regering is

ingevroren om op een politiek-psychologisch belangrijk moment alsnog buitenrechtelijk geëxecuteerd te worden. En wat Nederland betreft is daar de heer Wilders, die spreekt over een klimaatcomplot van klimaatalarmisten die leugens verkopen om burgers angst aan te praten. Terwijl zijn advocaat, Bram Moskowitz, voor de rechtbank in Amsterdam uitgebreid verhaalt over een juridisch complot dat tegen zijn cliënt Wilders gesmeed is. Is ook niet van een complot te spreken, waar het de VS en Israël betreft, die kennelijk hebben afgesproken onder vredespolitiek een politiek te verstaan die voor sommigen redelijk kan lijken, maar altijd tot doel zal hebben een eerlijke oplossing van het Midden-Oosten probleem onmogelijk te maken? De joodse lobby en vooral de meerderheid van de Amerikaanse kiezers laten het afdwingen van vergaande concessies van Israël niet toe. En dat zou wel eens een op waarheid berustende

skepsis

complottheorie kunnen

zijn. Ook kunnen

complotten uit het

verleden complottheorieën

in het heden voeden. Bepaalde gebeurtenissen uit het verleden kunnen zodanig van aard en van invloed zijn dat ze nog steeds doorwerken. Zo noemt Rob Nanninga in *'Een kwestie van vertrouwen, over complottheorieën en samenzweerders'* (www.Skepsis.nl/complottheorie.html) het feit dat in de Verenigde Staten in 2005 dertig procent van de Afro-Amerikanen die in Louisiana voor een openbare factie gekozen waren, geloofde dat aids was bedoeld om zwarten te elimineren. Een complottheorie die niet los van de werkelijkheid uit het verleden staat. Nanninga wijst erop dat veel Afro-Amerikanen op de hoogte zijn van de beruchte Tuskegee Syfilis Studie in de staat Alabama. Artsen volgden daar sinds 1932 het natuurlijk verloop van syfilis bij vierhonderd arme negers. Men maakte de mannen wijs dat ze last van slecht bloed hadden en gratis behandeld zouden worden. In plaats daarvan deed men alles om genezing te voorkomen. Het project zou pas eindigen nadat bij alle dan overleden deelnemers autopsie was verricht. In 1966 trok een werkstudent, Peter Buxtun, bij het Center for Disease Control aan de bel, echter zonder resultaat. Pas via een journalist kon hij er in 1972 voor zorgen dat het schandaal openbaar gemaakt werd. De toen nog 74 patiënten die in

leven waren kregen hun eerste echte behandeling en \$ 37.500.

Tien kenmerken van een complottheorie

Een complottheorie betreft:

1. De veronderstelling dat er personen, groepen of organisaties zijn die in het geheim samenspannen om bepaalde, veelal kwalijke, doelen te bereiken.
2. Complotteurs gebruiken daarbij onwettige middelen, methoden en strategieën om hun activiteiten verborgen te houden.
3. Het gaat om een geheime afspraak tussen een aantal personen tegen andere personen of een andere groep.
4. De samenzweringstheorie voorziet in een eenvoudige verklaring voor een verschijnsel met complexe oorzaken.
5. Het betreft veelal een personalisering van politieke en maatschappelijke oorzaken.

6. De theorie vervult een denkeconomische functie: hij stelt de onwetende in staat om toch over het betreffende probleem te oordelen.

7. Hij vervult ook een recreatieve functie: het met elkaar een geheim delen, smullen bij de gedachte dat jij wel en de ander niet weet hoe de werkelijkheid in elkaar steekt.

8. Bij complottheorieën is het uitgangspunt: wie heeft profijt van de betreffende gebeurtenis of ontwikkeling.?

9. Complotdenkers beschikken soms wel over bepaalde geverifieerde feitenkennis, bijvoorbeeld fouten die een overheid gemaakt heeft maar die vervolgens worden uitvergroot. Fouten, waarvan ook nog wordt aangenomen dat deze bewust gemaakt zijn.

10. De kennis van eventuele feiten wordt echter vervolgens aangevuld met speculaties, die als waarheid gepresenteerd worden.

Met open oog

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

De vijand van de mens is zwaartekracht
Hij loopt rechtop en krijgt te weinig druk
Je schedel klemt het bloed tussen je oren

En dit beperkt aanzienlijk je geluk
Je kunt natuurlijk wel wat wiet gaan scoren
Of yoga doen: dat lucht heel even op

Maar 't beste is je schedel te doorboren
Want door zo'n extra gaatje in je kop
Wordt er weer fris en creatief gedacht

Wie niet in deze theorie gelooft
Die heeft beslist een gaatje in zijn hoofd

Hugo Bart Huges (1934 – 2004) was een van de mede-initiators van de provobeweging. (*Suikergoed en marsepein*, uitgegeven door Barbara Huges, 1968). Geloofde dit en deed dit. Is toch zeventig jaar geworden.

Een proeve van vrijdenken

WIM DE LOBEL (1927, Rotterdam) was timmerman/aannemer; redacteur van het anarchistisch tijdschrift De AS; redacteur van De Vrijdenker; autodidact op het gebied van filosofie en cultuur. Website: www.ibizweb.nl/borger

Want waar twee of drie vergaderd zijn in Mijn naam (het Woord /de Logos), daar ben Ik in hun midden. (Mattheüs 18-20).

Het rijk van de geest, dat is het rijk van de vrijheid (Hegel)

De Rotterdamse filosoof Jan Börger (1888-1965) is, na een afgeronde theologiestudie, de geschriften van de Duitse filosoof G.W.F. Hegel (1770-1831) en de Leidse hegeliaanse hoogleraar G.J.P.J. Bolland (1854-1922) wat nader gaan lezen en bestuderen.¹⁾

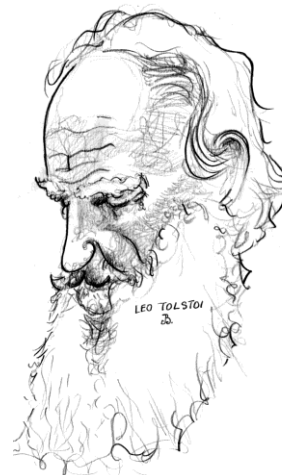
Vanuit zijn filosofisch betoog - ook in navolging van andere bijbelvorsers - heeft hij gewezen op de metafora en het wijsgerige gehalte van de bijbel. In het bijzonder benadrukte hij de nieuwtestamentische evangeliën die, in overdrachtelijke zin, d.w.z. in een literaire verhaalvorm en verdichting, de oude en steeds weer nieuwe filosofische gedachten over waarheidsbeleving tot uitdrukking brengen. Uit filosofische overwegingen ontkende hij het historische bestaan van de Jezusfiguur. Naar zijn inzicht stoelde de Christusgedachte in de *Unio Mystica*. Dit is de verborgen inherente waarheid over het abstracte wezen en zijn van de universele werkelijkheid. Waarheid in deze zin dienen we dan te verstaan als het *zijn* van de universele werkelijkheid *zoals* zij inhoudelijk naar haar wezen in abstracto te begrijpen is.

“Eigenlijk sta ik dichter bij de Russische anarchist en gnosticus Leo Tolstoj (1828-1910), dan bij Hegel” merkte Börger ooit op. En: “Tolstoj heeft als eerste de filosofische wereld van de Evangeliën weer naar voren gebracht”. Dit blijkt o.a. uit zijn publicatie: *Het Koninkrijk Gods is binnen u Lieden*. (Lucas 17-21).²⁾ De jurist Dr. Paul Eltzbacher (1868-1928) citeert in zijn studie *Anarchisme* Tolstoj's zienswijze als volgt: “God is de geest in de mens ... zijn geweten ... de erkenning van het leven; Ieder mens erkent in zich een vrije, redelijke en van vlees onafhankelijke geest, deze geest is dat, wat wij God noemen.”

Evenals Tolstoj, hebben Spinoza (1632-1677) en Hegel een persoonlijk opvatting van een bestaan en aanspreekbaarheid van een god afgewezen en dood verklaard. God of het goddelijke is de natuur begrepen naar haar begripsmatige

innerlijk wezenlijke zijn.

De mens als werkelijk bewustzijn is de uiterste mogelijkheid en ontwikkeling van de universele werkelijkheid en staat van daaruit welbegrepen in het teken van de vrijheid. Want vanuit het logische en filosofische denken doet de mens een stap terug en bevrijdt zich van de accentuering van zijn willekeurige individuele wensen en opvattingen.

Logica en spiegeling

De gangbare norm van werkelijke wetenschappelijke kennis of het zeker weten, berust op de logische redenering. Vanuit het bewustzijn en het denken komt het algemene *begripsmatige wezenlijke zijn* tot uitdrukking omtrent de bijzondere wereld van de verschijnselen. Deze vorm van onderscheiding is in abstracto te definiëren als het *niet-zijn* (het ongrijpbare) en in concreto in het *er-zijn* (het materiële) die echter in en aan elkaar blijven verondersteld. Dat wil zeggen: ongescheiden onderscheiden. De universele abstracte en concrete werkelijkheid berust filosofisch gezien op zelfweerspreking, welke dubbelheid Hegel ook definieert met het begrip *zelfverkering*. De zelfverkering berust zijns inziens ook op de zelfwerkzaamheid van de werkelijkheid, met als kenmerk het begrip *wording* en het begrip *ontwikkeling*.

De werkelijkheid staat dus welbegrepen, als abstract en concreet, in een *dialectische* verhouding tot zichzelf. In Hegel's speculatieve filosofie is sprake van reflectie tussen de abstracte en concrete werkelijkheid. Dat wil zeggen, van waarheid-weerspiegeling betreffende het *niet-zijn* in en van het *er-zijn*.

Vanuit het begrip is er sprake van verzoening en

dat is een belangrijk hegeliaans en evangelisch begrip. De waarheid als begrip is *de mathematische verhouding* van de werkelijkheid. Genoemde verhouding laat zich in en aan de mens zowel metafysisch als fysisch inhoudelijk gelden en komt cultureel tot uitdrukking in de kunst, de filosofie en de wetenschap. Enerzijds is het *niet-zijn* van de werkelijkheid haar innerlijke waarheid die zich anderzijds manifesteert in haar uiterste mogelijkheid van *er-zijn* - als mens - in een geziene, een ervaren en een begrepen waarheid. De werkelijkheid gaat niet op in eenzijdigheid. Zonder tegenspraak, zelfverkering of zelfreflectie, zou de werkelijkheid niet werkelijk en reëel zijn.

De zelfverkering van de tegenspraak van de abstracte en concrete werkelijkheid berust volgens Hegel op de *negatie van de negatie* en dat is *positiviteit* ofwel verzoening. Want de ontkenning van de ontkenning loopt uit in erkenning. Dienaangaande heeft Hegel gewezen op de uitspraak van Spinoza dat een bevestiging tevens een ontkenning veronderstelt en vice versa. Maar ook Socrates (469-399 v.o.j.) heeft dit in feite al verwoord tijdens discussies met zijn sofistieke tegenstanders, die meenden de waarheid te kunnen ontkennen. Socrates wierp zijn tegenstanders voor de voeten dat in de ontkenning het weten blijft verondersteld, want: "*Ik wéét dat ik niet weet.*" (Eigenlijk: "Ik weet door niets te weten"). Zelfs in de leugen blijft de waarheid verondersteld want de logica is niet te ontkennen.

De mens is de voleinding ofwel uiterste mogelijkheid van de kosmische en universele ontwikkelingen waarin het bewustzijn zich manifesteert. Mens en werkelijkheid zijn filosofisch begrepen exponenten van hetzelfde gegeven. De werkelijkheid aanschouwt, openbaart en ervaart zich aan zichzelf in zijn menswording als reflectie en zelfweerspiegeling. In de aanhef van het Johannes Evangelie (1:14) komt dit tot uitdrukking in: "*Het woord (Logos) is vlees geworden.*" Hegel definieert de zelfbewuste mens die samenvalt met het zuivere begrip als de *Lichtzoon*, die in het Evangelie als de *Zoon des Mensen* wordt getekend. In de kerkelijk christelijke dogmatische ideologie en theologie is deze filosofische gedachte verloren gegaan. Die is vervalst tot een zgn. historische gebeurtenis, waarin de zgn. moraalprediker Jezus de mens van zijn dagelijkse zonden kwam

verlossen zodat de brave mens na zijn dood een hemels hiernamaals zou toevallen.

Bewustzijn en Evangelie

Hegel verwijst aan het slot van zijn *Enzyklopädie* naar de beroemde passus uit het twaalfde boek van Aristoteles' *Metaphysica*, waarin wordt opgemerkt dat het 'denken ook over zichzelf kan nadenken', ofwel filosoferen. Het bewustzijn als zelfbewustzijn heeft volgens Hegel ook een niet individueel accent, in zoverre het berust op de zelfwerkzaamheid van het logische denken. Het speelt zich wel af in het brein van het menselijk individu maar laat zich ogenschijnlijk als zodanig niet herkennen. Toch betreft het denken zich ook op zichzelf, namelijk vanuit de *wil tot weten*, die niet in directe zin betrekking heeft op het individuele bestaan. Hegel noemt dat de *List der Rede*, omdat de mens, al of niet begrijpend, het denken niet kan laten. De list berust veelal op de ongeweten en onbegrepen manifestaties van de culturele ontwikkelingen in de loop van de geschiedenis. Volgens Hegel kan de mens zich echter door een schijnbaar eenzijdig handelen vanuit de praxis onttrekken aan de noodwendigheid van het bewustzijnsproces. Hij noemt dat het *ongelukkige bewustzijn*. Ogenschijnlijk zou van het tegendeel sprake zijn. Maar de mens als mensheid wordt, al of niet willens en wetens, door het bewustzijn gedreven om de waarheid cultureel tot uitdrukking en beleving te brengen.

Börger noemt Hegel een denkgenie en maant tot voorzichtigheid om te denken dat die het mis heeft: "*Misschien hebt u het wel mis, omdat je niet snapt wat hij zegt.*" En: "*Hegel heeft zich met het Evangelie bemoeid; dan moet het toch wel wat zijn. Daarbij komt nog dit: Het Evangelie is de waarheid als verhaal, daarom is het zo moeilijk. (...) De vrijdenkers hebben het afgeschafte. Ik geef het de vrijdenkers te doen, om te zeggen wat dat verhaal van het Evangelie betekent.*"³⁾ Wanneer we inderdaad de Evangelieën niet als een weergave van historische gebeurtenissen opvatten, dan blijken die bij nauwkeurige lezing een bron van wijsgerige gnostische teksten te bevatten. Als filosoof spreekt Börger over Jezus als de *Zoon des Mensen*, waarin de *pre-existente Christus* zich manifesteert als de waarheid, die in alle eeuwigheid present is. Overdrachtelijk begrepen symboliseert Christus de geopenbaarde waarheid

omtrent de werkelijkheid, die vanuit de Logos of de Rede wordt verwoord en samenvalt met de werkelijkheid als begrip; dat zich in het filosofisch denken als begrepen waarheid en zelfbewustzijn manifesteert. Reeds de kerkvader Origenes (185-255), die alsnog in de 5de eeuw werd verketterd, verkondigde dat Christus, zijnde de *Logos*, door de 'Vader' (het oorzakelijk beginsel) als afstraling in alle eeuwigheid wordt gegenereerd.

Een van de verdiensten van Bolland is dat hij de Evangelien tot en met heeft geanalyseerd en door zijn uitgebreide bronvermelding de wortels daarvan heeft blootgelegd. Hij wijst onder anderen op de Griekse filosoof Plato die in zijn tweede boek *De Staat*, de contouren van het latere evangelische lijdensverhaal al heeft geschetst.⁴⁾

De Evangelische gedachte is dus een fase in de ontwikkeling van het culturele denken. Die is niet plotsklaps uit de 'hemel' komen vallen, doch ligt in de lijn van de culturele ontwikkeling en heeft dus een voorgeschiedenis. Börger is de betekenis van de Evangelien, die hij bij Hegel en Bolland en andere denkers vond aangeduid, verder gaan uitwerken en die uitwerkingen vormen eigenlijk het hart van zijn filosofie. Hegel heeft reeds in zijn Voorrede van de *Fenomenologie* het begrip God ter zijde geschoven als een zinloze klank. Het wijsgerig gehalte van de Evangelien komt inderdaad tot haar recht wanneer wij het begrip God vervangen voor het begrip werkelijkheid, en het begrip Jezus Christus vervangen voor het begrip Logos of Rede. Trouwens, dit laatste is gebeurd in het Johannes Evangelie.

Gnostieken

De joods-hellenistische filosoof uit Alexandrië, Philo (-20 - 50) is als een van de eerste grondleggers van het wijsgerig gnostische evangelische denken te beschouwen waarin het mythologisch denken in tekens wordt omgezet (Teken des kruises en andere). Börger wil hem nogal eens citeren: "*Volgens Philo kunnen we in het hemelse Jeruzalem (Openbaring 21-2) ieder ogenblik binnengaan.*" Dit bewijst temeer dat het een kwestie is van een *bewustzijngesteldheid* en dat het niet gaat om de historische verwickelingen en rechten omtrent de omstreden stad Jeruzalem in het nabije Oosten.

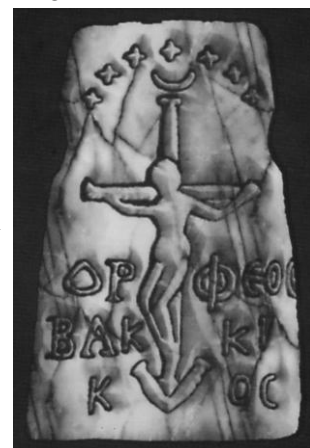
Christus als de Logos werd aanvankelijk vanuit de wijsgerige intuïtie begrepen door de vroege

evangelische *gnostieken*, die Börger de intellectuelen van de Oudheid noemt. Wijsbegeerte als wijsheid, d.w.z. aanvankelijke waarheid. In de gnostieke geschriften, waaronder de Evangelien, werd die verhalend en in betekenisvolle *gelijkenissen* omschreven. De Evangelien worden gekenmerkt door de openbaring van de 'Oude Waarheid' die wordt verbeeld in de reflectie van de 'Vader in de Zoon'. Die kosmische reflectie werd in voorafgaande culturen beschreven als een weerkaatsing van de macrokosmos in de microkosmos. Bewustzijn is weerspiegeling: *Het ware zijn* en *bewustzijn* vallen samen. *Het ware zijn* als een *niet-zijn*, openbaart en reflecteert zich in de wereld van het verschijnsel cultureel als menselijk brein.

Spiritueel anarchisme

Het verhalende wijsgerige denken, dat we ook kennen uit de mythologie als verdichting, heeft in feite met inzichtelijk denken te maken. Het feitelijk evangelische christendom, dat Börger de onzichtbare kerk noemt, is dus van een andere intentie dan de vervalsing die tot de Roomse Kerk heeft geleid. Op één verschil willen we hier wijzen. In het vroege christendom werd niet uitgegaan van de gekruisigde Jezus Christus. In de Romeinse catacomben zijn dan ook geen afbeeldingen daarvan te vinden, wel van Jezus die wordt getekend als een herdersknaap, in navolging van de Griekse figuur Hermes, de ramdrager. Pas in de zesde eeuw nam het lijdensverhaal door kerkelijke bemoeienissen aan betekenis toe.⁵⁾

Voor de geïnteresseerde lezer verwijzen we naar de vertaalde wetenschappelijk doorwrochte studies over het wijsgerige denken van de vroege christenen ofwel de gnostici. Zij zijn van de hand van de filosoof Timothy Freke en de cultuurhistoricus Peter Gandy.⁶⁾ Zij noemen de vroege christenen revolutionaire vrijdenkers en verkenners van het bewustzijn en die ook als *spirituele anarchisten* zijn te karakteriseren. Jezus en de Maagd Maria zijn een afschaduw van antieke mysteriën: In Egypte waren zij bekend als Osiris en Isis, in Syrië als Adonis en Aphrodite, in Klein-Azië als Attis en Cybele, in Mesopotamië als Mardoek en Ishtar, in Perzië als de grote moeder en Mithras, in het gebied rond

Judea als Baal en Asjera, en in Griekenland als Dionysos en Semele. Van Dionysos bestaat een antiek reliëf waarop te zien is dat ook hij een mystieke dood sterft aan het kruis. Dit dus ver voor de tijd dat de Evangeliën werden geschreven.

Het gnostische denken wordt ook wel gekarakteriseerd als de eeuwige filosofie, die werd uitgedragen door zeer intelligente denkers. Trouwens, de gnostieken werden door de rooms-katholieke kerk verdacht gemaakt en vervolgd als obscure ketters.

De kunstenaar Jean Thomassen schreef een boek: *Egypte eerder en anders*. Daarin wijst hij erop dat de herkomst van de oudste bijbelboeken Egypte is. Twijfelachtig is of koning Salomo, David en Mozes wel hebben bestaan. Koningen waren er toen niet, wel sjeiks, de leiders van een groep rondzwervende, in tenten levende nomaden.⁷⁾

Cultuurgeschiedenis

Börger schetst de mensheid vanuit haar bewustzijn als intellectuele ontwikkeling en uitwikkeling.

De culturele ontwikkelingsperiodes beïnvloedden elkaar. Zo mondde de hindoe godsdienst ten slotte uit in het boeddhisme, dat in wezen filosofie is. Ook de Griekse godsdienst en de mysteriën mondden uit in filosofie. De filosofie begint pas werkelijk bij Socrates, die in begrippen gaat denken. Vervolgens zijn te noemen Plato, Aristoteles en de Neo-Platonici. Daarnaast lopen mee de Cynici, de Stoa en de Epicureëen. Dan komen de Gnostici en Börger concludeert: *"Alles mondt uit in het Eu Angelion, dit is De Goede Boodschap. In het Evangelie wordt de uitmonding onder andere uitgedrukt in de begripmatige verhouding Vader en Zoon, die zich welbegrepen in het bewustzijn als de Heilige Geest manifesteert en tot weerspiegeling komt. Deze drieslag en verhouding is door Hegel en Bolland in hun filosofie uitgewerkt."* Börger heeft daaraan de drieslag Maagd Maria, Zoon des Mensen en de Heilige Geest toegevoegd. Hij heeft in zekere zin het hegeliaanse denken opnieuw geformuleerd en verder uitgewerkt. *"Met de grote gedachte uit het Evangelie"*, zegt hij, *"namelijk de figuurlijke gedachte van de Maagd Maria, die, bevrucht door de Heilige Geest, de Zoon des Mensen ter wereld brengt, daarmee sluit de hele antieke wereld af."* In de figuur van de Zoon des Mensen wordt de zelfreflectie of

het spiegelend bewustzijn overdrachtelijk getekend, en het evangelisch denken is volgens Börger de idealiteit van de Griekse filosofie. Hij constateert dat er bij Hegel en Bolland alleen maar sprake is van een intellectuele lijn. Hijzelf heeft ter aanvulling daaraan een zuiver seksuele lijn toegevoegd en stelt: *"Die twee lijnen gaan in het Evangelie samen"*. Vanuit die seksuele lijn mondt de filosofie uit in *werkelijk leven*. Want de mens die begrijpt, diens leven staat dan eveneens in het teken van het begrip en krijgt daarin haar kenmerkende gestalte: het tijdelijke en eeuwige vallen samen.

De seksuele lijn, begrepen als een mathematische verhouding, tekent zich vooral af in de Griekse mysteriën en interpreteert Börger die dus in filosofische zin. Van Bolland zegt hij dat die niet veel op had met de seksualiteit, want hij stelde het op één lijn met eten en drinken. En zo vond Hegel (op oneigenlijke gronden) de seksuele component in de hindoe-religie de brahmanen onwaardig.

Drie-eenheid

Börger stelt dat ongeveer eerst in het jaar 1000 Europa eigenlijk begint in cultureel opzicht. De Engelse monnik Anselmus (1033-1109) schreef: *Cur Deus Homo?:* Waarom is God mens geworden? Dit is het begin van de scholastiek, die zijn hoogtepunt vindt in Thomas van Aquino (1225-1274). De lijn van de Antieke cultuur zet zich dus door in de vraag: "Waarom is God mens geworden?" Dat is dus de vraag omtrent de zelfreflectie.

Verder zegt Börger: *"Europa heeft de intellectuele (mannelijke)lijn uit het Evangelie verder ontwikkeld, namelijk de gedachte: Vader-Zoon-Heilige Geest. Deze gedachte vinden wij bij Hegel terug in de drieslag: These-Antithese-Synthese."* Maar, zegt Börger verder, *"de seksuele (vrouwelijke) lijn heeft Europa laten liggen. De zuiver seksuele gedachte: Maagd Maria - Heilige Geest - Zoon des Mensen, werkte Europa niet verder uit, want met de Hervorming verdwijnt de Maagd Maria uit de kerk."* Ook in de Griekse mysteriën speelt de figuurlijke verhouding van de drie-eenheid: *Aphrodite - Priapos - Dionysos*.⁸⁾

Börger gaat uit van de mens als zelfbewustzijn, maar wijst ook op de betekenis van de intuïtie. *"De vrouw zegt in haar aanvoelen precies, hoe het met de één of andere kwestie tussen de mensen staat; dat is ondoordacht weten, dus intuïtie. Waar het denken van de mens zich op de*

intuïtie betreft, krijgen wij de doordachtheid". Er is hier dus sprake van een accentuering, want: "Zelfbewustzijn is de zelfstandige werkzaamheid vanuit het intuïtieve bewustzijn". *ibid.* ⁸⁾ In het intuïtieve bewustzijn is het ware verondersteld. De vrouw is dus de belichaming van de waarheid. In de oude culturen is dan ook sprake van *de Grote Moeder*, die alles tot inhoud heeft en voortbrengt. ⁹⁾

Tussen de man en de vrouw is geen wezenlijk verschil maar er is een onderscheid. Het kenmerk van het filosofisch onderscheid is: *een zijn van niet-zijn*, die onder andere in de liefde tot uitdrukking komt. Börger karakteriseert de werkelijkheid begripsmatig als vrouwelijk waarvan de inhoud zelfwerkzaamheid is en dat is begripsmatig het mannelijke. Het vrouwelijke houdt dus het mannelijke in. Het mannelijke ervaart in het vrouwelijke het andere of wezenlijke en oorspronkelijke van het *zijn*, dat dienaangaande tot zichzelf in verhouding staat.

Wereldgeest

Vanuit de tegenspraak realiseert zich de eenheid der tegendelen. Dat kwam tot uitdrukking in het Griekse schoonheidsgevoel der intuïtieve reflectie om zich vervolgens begripsmatig te openbaren als begrepen waarheid. Dat is filosofisch gezien zuivere seksualiteit die zich in de vorm van het zijn tenslotte manifesteert. Het begrip vrouwelijkheid, begrepen als de ontvankelijke en zich openbarende werkelijkheid, is essentieel in het denken van Börger. Hier ligt dan ook het onderscheid van Börger's filosofische interpretatie met die van Hegel en Bolland. De grondgedachte dat de mens een bewustzijnsproces vertegenwoordigt, blijft in tact, maar in de uitwerking en doordenking ligt het onderscheid.

In een logische volgorde gedacht ligt de werkelijkheid of het bestaan vóór het denken, hoewel beide in elkaar blijven verondersteld. Hegel definieert de werkelijkheid intellectueel en als denken en spreekt van de *Absolute geest* en de *Wereldgeest*. Bij Börger is er pas sprake van geest wanneer de mens als uiterste mogelijkheid aan de dag treedt. Hij hanteert een empirisch uitgangspunt. Duidelijk zal zijn dat van een werkelijk begin in feite geen sprake is, maar dat er sprake is van een eeuwige kringloop van momenten.

Vanuit een logische wiskundige analyse komt Börger ertoe om de werkelijkheid, die voor hem een en al verhouding van verhoudingen is,

filosofisch uit te rekenen. Ook hier speelt een andere werkwijze. Vandaar dat hij opmerkt: "De werkelijkheid als wiskunde is de grens tussen begrip en verbeelding". En: "In de Griekse beeldhouwkunst zijn de meetkundige figuren als organische schoonheid uitgebeeld en geïdealiseerd". ⁸⁾ Tevens beschrijft hij het leven als een kunst: "De levenskunst is deze dat wij het evenwicht trachten uit te rekenen tussen het eindige en het oneindige, voorzover wij dat zelf zijn". Dat is dus het lichaam ofwel de hersenen die in het teken staan van werkelijk zelfbewustzijn in het aangezicht van het eeuwige zijn. Het tijdelijke verschijnsel mens weerspiegelt de eeuwige begripsmatige waarheid omtrent het *zijn* van de werkelijkheid. Bedenken wij wel dat Börger zegt: "Als de werkelijkheid doordacht is, is het uit met het doordenken van de werkelijkheid". Maar als begrepen werkelijkheid gaat de natuurlijke dagelijkse voortgang van het leven gewoon door, want de werkelijkheid gaat niet op in een eenzijdigheid. Er is dus meer sprake van het inzichtelijke: "De werkelijkheid lost zich ten slotte, voorzover zij voorhanden is, in schoonheid op. Waar de werkelijkheid zichzelf heeft verwerkelijkt, heeft zij zichzelf tot schoonheid ontplooid. En daarmee tot aanwezigheid van afwezigheid, en dientengevolge tot afwezigheid van aanwezigheid. Daarom is de werkelijkheid als schoonheid een droom te noemen." De ware kunst is dan ook, afgezien van maakwerk, om haar betekenis te beschouwen als een filosofisch component, zij het van intuïtieve aard. Börger omschrijft dit als volgt: "De schoonheid is de werkelijkheid als een verdroomde droom. De Grieken zijn er dichtbij geweest. De Aphrodite van Knidos is een verdroomde droom. Want wat Praxiteles (4e eeuw v.o.j.) zich daar gedroomd heeft, staat verdroomd als beeld daar". ¹⁰⁾

In een andere praktische omschrijving zegt Börger: "Als een vrouw voor de spiegel zit, zal niemand dit vreemd vinden. Zij is namelijk de in zichzelf terugbuigende werkelijkheid, want zij is de werkelijkheid, die in zichzelf uitloopt. Derhalve is de vrouw de werkelijkheid, die zichzelf aanschouwt...Als de vrouw de man ziet, ziet de vrouw haar spiegelbeeld; en als de man de vrouw ziet, ziet de man zijn werkelijkheid". ¹¹⁾ Het zal duidelijk zijn dat deze uitspraak berust

op een filosofische interpretatie en dat er niet in letterlijke zin conclusies aan verbonden dienen te worden. Wat Börger tracht te doen is te wijzen op het wezen van de mens als verschijnsel. De filosofie dient zich dus te hoeden voor platvloerse interpretaties, waaraan de moderne vertegenwoordigers zich nog wel eens te buiten gaan. Börger werkt zijn interpretatie als volgt nog nader uit: *"De vrouw is werkelijk leven, en daarmee schoonheid, want de idealiteit van de werkelijkheid, vrouwelijk gedacht, is schoonheid; dus het werkelijke leven is de werkelijkheid als schoonheid. Tegenover het werkelijke leven en schoonheid staat het zuivere begrip"*. Daarmede bedoelt Börger dus de werkelijkheid als zuiver mannelijk. *"In het beeld van de Aphrodite van Knidos is het vrouwenlichaam in zichzelf besloten, dus met zichzelf in evenwicht; het hele lichaam wiegt in zichzelf. Daarom is de Aphrodite van Knidos niet pikant, maar wel schoon. (...) De vrouw naar haar idealiteit is schoonheid; de man naar zijn idealiteit is zuiver begrip, of werkelijk licht. Het werkelijke licht heeft in de schoonheid te verzinken, zodat de werkelijkheid zich oplost in een lichte schoonheid, of in schoon licht. Dat is de mens"*. Dit is in feite een intellectueel gebeuren, maar weerspiegelt zich ook in de verhouding tussen de vrouw en de man. Vandaar dat Börger zegt: *"De geestelijke verhouding man en vrouw is hun natuurlijke verhouding."* ¹²⁾

Seksualiteit

Hegel spreekt in zijn *Fenomenologie van de Geest* van de bacchantische tuimel, de extase, en citeert als slot uit een gedicht van Schiller waarin sprake is van *het overschuimende en volle*. ¹³⁾ *"Dit is bedwelming, zwijmel of roes, van het zuivere begrip"*, licht Börger toe. *"Geen prediking van dronkenschap!"* want dat is de platvloerse vervanging en uitwerking daarvan. *"Bedwelming is: Buiten zichzelf verkeren, of zichzelf te buiten gaan. (...) De Brahmanen hebben de wereld een droom van Brahma genoemd"* en: *"De vrouw is geboren uit een traan, die ontviel aan het oog van Brahma"*, zegt Börger en vervolgt: *"Hegel noemt de Brahmaanse godsdienst, wat trouwens oorspronkelijk geen godsdienst was, Blumenreligion, dat wil zeggen net zo onwezenlijk als bloemen. (...) De bloem is de natuur zelf naar haar idealiteit"*. Börger spreekt dan van een kosmische seksualiteit, want voor het Brahmaans gaan seksualiteit en *het al*

samen, dat wil zeggen dat het verbroken-zijn terugkeert in het een-zijn. ¹⁴⁾

Tevens stelt Börger de vraag: *"Hoe is het mogelijk dat de mens zichzelf verklankt? Er zou geen muziek mogelijk zijn, als de mens in de grond van de zaak geen klank was. Als U Beethoven, Bach en Mozart beluistert, hoort u wat de mens is. Bij hen is de mens het meest volledig als klank voor de dag gekomen"*. Voor Börger is de werkelijkheid een in elkaar grijpen van verhoudingen. De werkelijkheid is object van het denken en het doordenken: *"Het denken is de werkelijkheid als zelfwerkzaamheid"*. Hier hebben we dus de gedachte van het begrip Maagd (de ongerepte en ontvankelijke werkelijkheid) die uit zichzelf voortbrengt, waarop Börger in zijn filosofie de nadruk legt. Het maagdelijke berust dus op een filosofisch geestelijke conceptie en heeft niets van doen met het kerkelijk onbenul van een al of niet doorbreken van het maagdenvlies. De werkelijkheid is door en door seksualiteit: enerzijds als organische eenheid als *geen* verschijnsel (schouwen, denken en begrijpen), anderzijds als lichamelijk organisme van vrouw en man.

De mens is dubbel en in de concrete verhouding van het vrouwelijke en het mannelijke weerspiegelt zich eveneens de seksualiteit; daarom is de vrouw het object van de man.

"Waar je elkaar volslagen ontziet, krijg je noch man-noch-vrouw. Dat is het Dionysische", ofwel een innerlijke vrijheid. Börger maakt verder een zeer interessante opmerking: *"Schoonheid is niets anders dan zuivere seksuele vorm. Kunst is weerspiegelde, gereproduceerde schoonheid... en ontkomt niet aan een seksuele sfeer"*. ¹⁵⁾

Börger wijst er op dat Bolland geen raad wist met de vrouw, ja, dat hij zelfs beweerde dat de Roomse kerk de Maagd Maria in het Evangelie gesmokkeld heeft, want: *"De menigte kan niet zonder Trijntje"*. Maar Börger zegt: *"Als de Maagd Maria komt de vrouw als moeder van het goddelijke voor de dag, en daar is zij de moeder van de Zoon des Mensen. In mijn filosofie vallen de vrouw, de kunst en de samenleving niet buiten de waarheid, doch vallen in de waarheid. Ik heb ze niet in de waarheid geprutst, doch zij vallen vanzelf in de waarheid"*. ¹⁶⁾ De filosofische verhouding van Moeder en (licht)Zoon dient dus begrepen te worden als gereflecteerde zelfreflectie van de waarheid omtrent de universele werkelijkheid.

Verstoven punt

Börger opent een nieuw perspectief en zienswijze die in verband zijn te brengen met de werkelijkheid als *verhouding*, waarin punt en lijn tot elkaar staan. Hij zegt: *"Ik heb de methode van de drieslag laten varen, en ben als eerste de werkelijkheid gaan uitrekenen... Uit de verhouding punt en lijn is de hele werkelijkheid los te wikkelen, tot aan de mens toe. In deze verhouding valt de vrouw op dezelfde lijn als de man; kunst en samenleving evenzo. (...) Punt is een ander woord voor elkaar ontmoeten. Lijn is een ander woord voor onderscheid. Dus: De werkelijkheid is ontmoeting en onderscheid, wat hetzelfde is als wanneer wij zeggen: De werkelijkheid is punt en lijn... De ongescheiden onderscheiden verhouding van punt en lijn levert de lijn op zichzelf op"*. Punt en lijn hanteert Börger zoals hij zegt als een hulpmiddel. De lijn karakteriseert hij als het *verstoven punt*.

De lijn veronderstelt de meetkundige figuur waarvan de bol de idealisering is, die zich weerspiegelt in de menselijke schedel. *"Ook de bol is hulpmiddel"*, zegt Börger, *"want stelt voor het alomtegenwoordig onderscheid, te midden waarvan de ontmoeting is"*. Börger duidt hier het zelfbewustzijn en maakt in ander verband de opmerking: *"De mens is hersenen en dat is denken en dat is kunst en schoonheid"*. Het zelfbewustzijn is in feite de weerspiegeling van de werkelijkheid in zichzelf. Dat verklaart de ontroering waardoor de mens kan worden overmeesterd. Börger vat dit geniaal samen in de volgende passage: *"Het belangrijke van de zaak is dat het op zoek zijn van de werkelijkheid als onderscheid naar zichzelf als ontmoeting het in beweging zijn is. Dus voor zover de werkelijkheid in beweging is, is zij als onderscheid op zoek naar zichzelf als ontmoeting. Dus het in beweging zijn houdt de ontmoeting niet in, (...) totdat het de ontmoeting gevonden heeft, want die twee vinden elkaar daar kan ik je donder op zeggen"*. Börger preciseert dat, want als klap op de vuurpijl benadrukt hij: *"Ik heb het nog altijd (begripsmatig) over de Maagd Maria en de Zoon des Mensen!"* *ibid.*¹⁶⁾

Eeuwigheidsgevoel

Börger bevindt dat de organische werkelijkheid uitloopt in hersens als bewustzijn. Het zelfbewustzijn als zuivere zelfwerkzaamheid ontwikkelt zich tot inhoudsloze klaarheid.

Namelijk, als de som is opgelost is de som geen som meer. In de ontmoeting vallen begin en einde samen, dus is er tijdens dat *moment van eeuwigheidsgevoel* geen tegenspraak meer, doch slechts de harmonie en verzoening vanuit het begrip. Börger wijst op de eigenaardigheid van het Evangelie dat hij voordien niet goed snapte: *"Dit is het eeuwige leven dat ze u kennen"* en zegt: *"Daar ligt dus het eeuwige leven in de kennis"*.

Zelfbewustzijn wordt dus het eeuwige leven genoemd. Tevens stelt Börger vast dat het praktische *bestaan* dus het eeuwige inhoudt als begrijpen: *"Bolland gooit dat uit elkaar"*, die vindt het bestaan maar zo zo. Vandaar dat Börger wel vaststelt: *"Oneindigheid is dit, dat het menselijke niet in de broodvraag opgaat. Op het ogenblik gaat voor de Europese massa het menselijke wel in de broodvraag op"*. Inderdaad is voor de meeste mensen het leven niet meer dan het voeren van een belangenstrijd. Daardoor ontbreekt het aan het inzicht vanuit de *zelfverkering*, waardoor het broodvraagstuk zou kunnen worden opgelost. In zoverre is de filosofie van Börger te kenmerken als een vrijdenkend spiritueel anarchisme.

"Wie over de Maagd Maria wil spreken moet de hele werkelijkheid behandelen", zegt Börger. *"De antieke wereld spreekt van de geslachtsloze mens, die tot in de hemel reikt. Hoe ze daaraan kwamen? Er zit een geweldig weten achter, dat wij niet kennen. De cultuur ligt kant-en-klaar; toen komt Europa of het begrip (filosofie) en kan laten zien hoe en waarom het is zoals het is. Hoe de antieke wereld, die niet voor niets de klassieke wereld wordt genoemd, tot dat inzicht is gekomen van de grote mens, die seksueel is en tot in de hemel reikt? Wij hebben maar een paar brokken over uit die wereld, als u bijvoorbeeld weet dat Plato zegt dat er in zijn tijd zoveel werken over de theosofie waren, dat als je je hele leven dag en nacht doorlas, niet uitgelezen kwam. En er is niets meer van over. De antieke wereld zegt ook van de Zoon des Mensen, dat hij uit de hemel gekomen, ter wereld gekomen in de hel neergedaald en dan weer ten hemel opgestegen is. Dat kun je niet qua gebeurtenis nemen.*

Het Johannes Evangelie, dat een gnostiek Evangelie is, dat nog betrekkelijk in tact is, begint ook met de Logos, die er van het begin af is geweest. Dus de Logos is er nooit niet-geweest. Dat heeft Johannes niet uit zijn duim

gezogen! Zonder kennis haal je de reis niet. De Antieke wereld had ook een weten, want met inspiratie heeft dat niets te maken." *ibid.*¹⁶⁾

Börger heeft zich altijd sterk gemaakt voor het evangelische denken, maar om dat te verstaan (begrijpen) is niet zo eenvoudig. "Bolland heeft een poging gedaan (...) het is hem niet gelukt. Hij zet alles in het teken van de Heilige Drie-eenheid (...) dat is de Vader, de Zoon, en de Heilige Geest, als ongescheiden onderscheiden, om in zichzelf onmiddellijk anders te zijn". Börger echter zegt: "Het gaat om de drie-eenheid Heilige Geest, de Maagd Maria, en de eenheid van die twee, namelijk de Zoon des Mensen, de Redder, de Onthouder, die op de wereld gekomen is, gestorven is, is opgestaan, ten hemel is gevaren, om als Heilige Geest op de aarde te wonen". Om geen misverstand te wekken wijzen we hier op een opmerking die Börger voordien al had gemaakt, namelijk: "De werkelijkheid naar haar pure essentie, mannelijk/vrouwelijk ineen gedacht, is de Zoon des Mensen. Doch zo van de fiets vat je dat niet. (...) De Maagd Maria is niemendal; De Heilige Geest is niemendal, en die twee niemendal's is de Zoon des Mensen." Börger duidt dus de Zoon des Mensen als denken en weerspiegeling: "De Maagd Maria is alles, wat liefelijk klinkt en welluidt. De Heilige Geest is de inhoudsloze klaarheid, is alleen nog maar licht. En de eenheid van die twee is de Zoon des Mensen." Maria wordt in de Evangelieën getekend in drie figuren, die in wezen één figuur zijn: "Aphrodite Urani, dit is de Maagd Maria (= de hemelse muze). Aphrodite Pandemion, dit is Maria Magdela (= de geliefde). De Dionysische Aphrodite, dit is Maria, de vriendin van Jezus."¹⁷⁾ Börger zegt dan ook: "Het evangelie is figuurlijk, is symbool, waaraan zich afspiegelt, hoe het de waarheid in de wereld is gegaan, gaat, en zal gaan, namelijk rot! Ik sprak eerst in de kerk over het Evangelie en nu hier... Het Evangelie behoort in de ontwikkelingsgang van de mensheid en is cultuur-moment". Verder merkt hij op: "Deze zaak is door niemand nog behandeld."

Het verlorene

Börger verwijst naar zijn brochure *Communisme, Anarchisme, Nihilisme* en zegt dat daar niets van terecht komt want: "De

werkelijkheid als zodanig komt alleen in je hersens terecht. Het komt in je hoofd terecht en niet op de wereld". Voor hem is het logisch denken de bepalende factor.

"Het Evangelie oorspronkelijk", zegt Börger, "was een mysteriespel, een geheimleer, waarvan de menigte niets begrijpt. In de oudchristelijke kunst werd Christus voorgesteld als de Goede Herder en als kind: Het kindeke Jezus. De herders (de aarde) en de wijzen uit het Oosten (de hemel) kwamen het aanbidden, en Herodes zoekt het te doden". Hij stelt dan de vraag: "Wat beduidt dat?" Want van het kindeke Jezus is, "door het platvloerse intellect", een jongetje gemaakt doch: "Kind is noch jongen, noch meisje. De Antieke wereld had de gedachte van de geslachtsloze mens; en dat is het kind. (...) Kind heeft ook met oud of jong niets te maken; het is namelijk een begrip."

Börger noemt de begrippen gesteldheden van de werkelijkheid, waaraan wat te begrijpen valt. Dit geldt dus ook de Christusgedachte, die wordt de Redder, de Onthouder, de Bruikbare genoemd, ofwel de Heer der Verlorenen. "Heer van de Verlorenen, is hij. En als hij iemand is, kan hij ons nog redden, (...) maar als wij het zelf zijn?! Wat moet er dan gered worden?" is de indringende vraag die Börger ons stelt.¹⁸⁾

Wat verloren is gegaan is de Oude Waarheid waarvan de mens vanaf zijn prilste begin een vermoeden heeft gehad en heeft verwoord in een keur van verhalen. "Waarheid", definieert Börger, "is zijn zoals het is". Niemand is aan de waarheid vreemd, want de mens is de universele werkelijkheid mee en houdt dus de waarheid in. De zogenaamde 'Verlichten' die afgeven op de kerk hebben er ook niets van begrepen. "Het is begrijpelijk", zegt Börger, "dat Bolland bij gelegenheid naar de kerk ging, want de waarheid heeft voor iemand, die begrijpt, onder alle omstandigheden haar bekoring. De waarheid, hoe onnozel ook gezegd, heeft toch altijd iets roerends en ontroerends. De godsdienst is daarom dan ook niet zonder schoonheid voor degene, die begrijpen kan en begrijpt".¹⁹⁾

"De cultuur heeft twee polen", stelt Börger, "de ene pool van de cultuur is de werkelijkheid als liefde, schoonheid, en als verliefdheid; de andere pool is de werkelijkheid als berekening, dit is als filosofie". Deze twee polen zijn dus in feite de begrippen vrouwelijk en mannelijk ofwel het ontvankelijke en creatieve beginsel. De vrouw en de man als levende wezens zijn

daarvan de concrete consequentie die zij als verhouding weerspiegelen.

Verder zegt Börger: "*De Europese cultuur is in de grond van de zaak de enige cultuur, waarin de werkelijkheid zich bij wijze van 'berekening' oftewel filosofie heeft voltrokken. De cultuur van alle andere volken is de cultuur bij wijze van verhaal. De werkelijkheid als liefde, als schoonheid en als verliefdheid is niet los te maken van de werkelijkheid als filosofische berekening*".

Börger maakt nog een aardige opmerking over Hegel: "*Dat was een fijne vent; maar ook hij heeft de (werkelijke) verhouding man/vrouw niet ontdekt, maar hij heeft niet zo aan de markt gelopen met het gezegde, dat de vrouw niet veel zaaks was. Hegel heeft gevoeld, dat hij eigenlijk niet uit de verhouding man/vrouw kon komen. Voor Bolland waren de vrouwen voor het zuivere begrip verloren. Hegel was voor zo'n gedachte een te esthetisch man*".²⁰⁾

Om het denkwerk van Börger ten slotte nog eens kort samen te vatten nog een laatste citaat: "*Het Evangelie is de ontdekking van de mensheid, dat de zuivere verhouding vrouwelijk/mannelijk het menselijke is. Hegel deed ook een ontdekking, namelijk dat de werkelijkheid in zichzelf onmiddellijk anders is. Deze ontdekkingen vergeten de mensen echter, of beter gezegd, zij merken ze niet eens op. Maar de belangrijkste ontdekkingen zijn toch die ontdekkingen, waarin de mens zichzelf ontdekt*".²¹⁾

Welbegrepen: Het rijk van de geest, dat is het rijk van de vrijheid, ofwel: de wereld van het spiritueel anarchisme.

Noten

- 1) De AS nr 163 pag. 31: Jan Börger.
 - 2) Dr. Paul Eltzbacher: *Anarchisme*. P.M. Wink, A'foort 1903. (leerstelling Tolstoi p. 211) Reprint De AS.
 - 3) Citaten uit: *Cultuurgeschiedenis*; cursusjaar 1931.
 - 4) G.J. P.J. Bolland, o.a. *Gnosis en Evangelie*; A.H. Adriani, Leiden 1906, p. 107. Reprint Jan Börger Bibliotheek 2001.
 - 5) *De werkelijkheid op zoek naar zichzelf*; uitgave, Jan Börger Bibliotheek, Moerkapelle 1995.
 - 6) Timothy Freke en Peter Gandy: *De mysterieuze Jezus. Was Jezus oorspronkelijk een heidense God?* Uitg. Synthese 2005 en: *De lachende Jezus. Religieuze leugens en gnostische wijsheden*. Uitg. Synthese 2006 en: *Jezus en de verloren Godin. De geheime leringen van de oorspronkelijke christenen*. Uitg. Synthese 2007.
 - 7) Jean Thomassen: *Egypte eerder en anders. Mysterie uit de Oudheid*. Uitgeverij Aspekt 2008.
 - 8) Gegevens en citaten uit: *Europa's individualisme*; Rotterdam cursusjaar 1933-1934. (Manuscript)
 - 9) Citaten uit: *Heilige Geest-Maagd Maria-Zoon des Mensen*; Rotterdam cursusjaar 1934.
 - 10) Citaat uit: *Sprookjes van duizend en een nacht*; Rotterdam cursusjaar 1933-1934. (Manuscript)
 - 11) Zie: *Het begrip vrouw als moeder en moederrecht*; Rotterdam cursusjaar 1938-1939.
 - 12) Citaten uit: *Cultuurgeschiedenis*; Rotterdam cursusjaar 1932-1933. (Manuscript)
 - 13) Zie: *De werkelijkheid op zoek naar zichzelf*.
 - 14) Zie: *De vrouw als moeder en als moederrecht*.
 - 15) In de moderne kunst zit een element van alledaagsheid en ze karakteriseert de innerlijke verscheurdheid en vervreemding van en door het egocentrisch denken.
 - 16) Gegevens en citaten uit: *De Maagd Maria en de Zoon des mensen*; Rotterdam cursusjaar 1933-1934, en *Europa's Individualisme*; Rotterdam 1933-1934. (Manuscripten)
 - 17) Zie: *Cultuurgeschiedenis*; Rotterdam cursusjaar 1932-1933. (Manuscript)
 - 18) Citaten uit: *De mens, voorzover hij begrijpt*, is er; Rotterdam cursusjaar 1932-1933. (Manuscript)
 - 19) Zie: *De werkelijkheid op zoek naar zichzelf*.
 - 20) Citaten uit: *Sprookjes van duizend en een nacht*.
 - 21) Citaat: *Europa's Individualisme*.
- Genoemde manuscripten zijn aanwezig in het Jan Börger-Archief te Moerkapelle.

Over een nieuw Groot Verhaal

FRANS COUWENBERGH, (1933), portrettekenaar, voormalig leraar Nederlands

We hebben een nieuw Groot Verhaal nodig omdat het oude (Christelijke) krachteloos geworden is en we als mensen zo in elkaar zitten dat we niet goed kunnen samenleven zonder een gedeeld Verhaal waar we het voor doen, dat samenleven.

De schrijnendste oproep om wat te doen aan de verhaalloosheid waaraan ons samenleven ten prooi is sinds de doorbraak van de vrijemarkteconomie vind ik die van Tony Judt. De bijna een jaar geleden overleden Engelse publieke intellectueel dicteerde nog op zijn sterfbed *Ill fares the land*. Daarin schetste hij de

teloorgang van de sociaaldemocratische verworvenheden als gevolg van ongebreideld marktdenken: ongebreideld door het ontbreken van een gedeeld verhaal over het doel van het samenleven. Hij nam zich voor om te gaan werken aan een nieuw verhaal, maar die tijd kreeg hij niet meer.

Judt is waarlijk de enige niet meer die de noodzaak van een nieuw verhaal als grondslag van ons samenleven ziet. De Nederlandse filosoof Ger Groot schreef (in VOX 14-10-2010): Als je alleen op je vakgebied blijft, komt er nooit een groot verhaal uit. Terwijl de samenleving daar wel op zit te wachten. En als academici het niet doen, dat grote verhaal vertellen over levensbeschouwing, de maatschappij en de politiek, dan nemen charlatans het over. Je kunt beter verstandige mensen hebben die dat doen.”

Hopelijk ben ik verstandig genoeg om deze uitdaging aan te gaan. Al theoretiserend houd ik me uitsluitend bij de menswetenschappen, bij Frans de Waal, Steven Mithen, Jared Diamond en dat soort auteurs. Maar ik ben en blijf wel amateur. Dat zou wel eens een ‘pre’ kunnen zijn: geen vakfilosoof zijn. De postmoderne filosofen hebben in de zestiger jaren terecht het verdwijnen van de oude Grote Verhalen toegejuicht, maar hun filosofische achtergrond verschaftte hen geen inzicht in hoe mensen vanuit hun wordingsgeschiedenis in elkaar zitten. Dus begrijpen ze niet dat mensen niet goed kunnen samenleven zonder een gedeeld Verhaal over waar dat samenleven toe dient. Zelfs de wijsgerige antropologie voorziet de filosofen niet van de benodigde kennis over de menselijke natuur, althans niet kennis die stoelt op de hedendaagse menswetenschappen als (paleo-)antropologie, ethologie, archeologie, psychologie etc. Ger Groot pleit wel voor een groot verhaal maar komt er niet zelf mee op de proppen: hij is maar filosoof. Toch zou het mijns inziens de core business van de filosofie moeten zijn: het genereren van antwoorden op de grote vragen van de mensen.

Het nieuwe grote verhaal waar onze samenleving om zit te springen, willen we de praktische uitdagingen die ons te wachten staan kunnen pareren, is ook niet zo gauw te verwachten van een wetenschapper: de meeste wetenschappers beperken zich tot hun eigen vakgebied. De samensteller(s) van het nieuwe Verhaal moet(en) juist putten uit alle relevante vakgebieden. Typisch filosofenwerk derhalve. Of humanistenwerk. Toen ik vijftien jaar geleden begon met mijn humanosofische project – het werken aan het nieuwe grote verhaal – was mijn eerste gang naar de Universiteit voor Humanistiek. Ik riep: de kerken lopen leeg. Dus jullie zijn vast wel bezig met het alternatieve

Scheppingsverhaal? Nee hoor, zei de rector met wie ik sprak: wij houden ons alleen bezig met het stellen van vragen. Dus ook daar woei de schrale wind van het postmodernisme!

Als we het van onze filosofen moeten hebben, kunnen we lang wachten. Natuurlijk heeft daarbij ook meegespeeld dat de menswetenschappen pas vanaf de zestiger jaren aan hun spectaculaire opbloei zijn begonnen. Niet alleen de wijsgerige antropologie, voordien had zelfs Darwin nog nauwelijks een wetenschappelijk been om op te staan. En toen de resultaten uit de veldonderzoeken in de zeventiger jaren begonnen binnen te stromen, doolden de filosofen in de woestijn van het postmodernisme. Nu ze terug zijn in de samenleving, staan ze met lege handen.

Kortom, voor de amateur ligt er een denkwereld om te winnen. Toen ik niet langer kon geloven in een scheppende God (‘er wordt niet getoverd in de natuur’ had zich in mij vastgezet) wilde ik per se weten hoe wij mensen er dan wél gekomen zijn. Vanaf de jaren '70 zocht ik naar bouwstenen voor de reconstructie van ons Verhaal: als leraar Nederlands had ik op 't laatst een aardige paper over hoe mensen, van oorsprong mensapen, tot talige wezens geworden waren. Op een katholieke school met een rechtse rector was dat destijds vragen om moeilijkheden en die leidden er weldra toe dat ik, via een ongehoord luxe wachtgeldregeling, over nóg meer studietijd zou gaan beschikken. Waar de paleo's (zo noem ik alle onderzoekers die van belang zijn voor ons Verhaal) zich beperken tot het opdelven, taxeren en catalogiseren van de fossiele botten, tanden en schedels, alsmede andere ‘harde’ feiten van ons prehistorische verleden zoals stenen werktuigen, gaat het deze amateur-filosoof vooral om de mentale evolutie, de culturele. Wat was het dat onze vroegste voorouders op dat, voor het geheel van de evolutie van het leven zo afwijkende, pad dat naar ons leidt heeft gebracht, waar de overige aapmens- en mensaap-soorten normale dieren bleven?

Wij zijn afkomstig van een aapmensengroepje (door de paleo's als Australopithecini aangeduid) waarin zich – in mijn scenario is het begonnen als een terloops meidenspelletje – het ‘cultuurtje’ ontwikkelde van het met de handen imiteren van wat je in gedachten hebt. Dus een gebaren-imitatie van een bepaalde vrucht of een

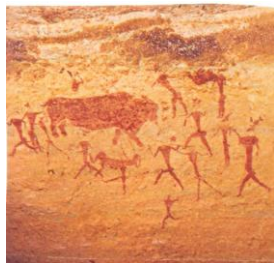
dier of een plaats of een natuurverschijnsel, noem maar op. Een gebaren-imitatie: mensapen hebben geen bewuste controle over hun stem, daar die neurologisch wordt aangestuurd vanuit het limbische systeem. Je kunt mensapen niet leren praten maar je kunt ze wel een beetje gebarentaal leren. Pas heel veel later is onze stem onder mede-controle van onze hersenschors gekomen en zijn onze gebaren secundair geworden.

Evengoed zijn die gebaren-imitaties van dingen: woorden. Het zijn namen voor de dingen. Onze voorouders konden het met elkaar over de dingen gaan hebben: dat kan geen enkele andere soort. Hun communicatie moet zijn begonnen als een vorm van proto-taal, niet veel meer dan wat de gebarentaal-chimpansees als de ‘familie Washoe’ in Ellensburg met elkaar en hun verzorgers communiceren.

Wat is er zo bijzonder aan die namen voor de dingen dat ze ons zulke aparte dieren hebben doen worden?

- het hanteren van namen schept een (gevoel van) afstand tussen de benoemer en het benoemde ding; tussen subject en object: onze voorouders konden de dingen objectiveren; ze kwamen daardoor meer ‘afstandelijk’ te staan tegenover de hen omringende natuur, waar alle andere dieren er machteloos onderdeel van bleven;
- die afstandelijkheid gaf hen ook een (gevoel van) macht over de dingen; het zou er toe leiden dat ze als enige diersoort het vuur zouden gaan gebruiken;

- het hanteren van namen stelde hen in staat om kennis over te dragen van de ene generatie op de volgende: kennis kon zich bij onze voorouders gaan opstapelen;
- het hanteren van namen stelde hen in staat om individuele

vindingrijkheid met anderen te delen: twee weten meer dan één, en met een hele groep kun je behoorlijke problemen de baas worden;

- het hanteren van namen stelde hen in staat om gezamenlijke plannen te smeden: een enkele hooligan is maar een bang jongetje, maar voor een hele meute hooligans doet zelfs de dapperste ME-er het in zijn broek; onze voorouders werden de hooligans van de savanne.

Wanneer laat ik dit beginnen? De oudste stenen werktuigen waarvan de paleo’s weten dat de makers definitief en onomkeerbaar ‘mensen’ waren (*Homo habilis*), dateren van 2,6 miljoen jaar geleden. Ze moeten dus toen al heel lang talige wezens geweest zijn: een normaal dier doet zoiets niet. Heel lang, maar hoe lang?

In elk geval lijkt het erop (ook in wetenschappelijk gefundeerde speculaties) dat het gaan gebruiken van het vuur een belangrijke rol gespeeld heeft in ons talig worden. Vóór dat moment namelijk bleef onze gebarencommunicatie beperkt tot het voedsel verzamelen overdag en het voedseldelen in het overnachtingsbos. Tegen het vallen van de schemering (die duurt heel kort in de tropen) moest ieder een boom in om haar/zijn overnachtingsnest te maken hoog in de boomkruin – en daarmee was het afgelopen met de gebarencommunicatie. Maar vanaf dat onze voorouders voortaan de nacht op de grond konden doorbrengen, rond het kampvuur dat de roofdieren uit de buurt hield, werden er uren toegevoegd aan hun samenzijn, uren die zich alleen maar leenden voor communicatie.

Wat communiceerden ze dan? Wat er in hen

omging. Wat er die dag was voorgevallen. Laten we als voorbeeld nemen een beangstigende confrontatie met een

buffel tijdens de dagelijkse voedseltocht. De mannen hadden die dag snel een verdedigend ‘muurtje’ gevormd, met hun werpstenen in de aanslag, terwijl de vrouwen en kinderen zich in veiligheid brachten in bomen. De buffel had gearzeld: die regen van pijnlijke stenen waren intussen een bekend gevolg bij de confrontatie met die apen. Na een paar keer schrapen met de hoeven had de buffel zich omgedraaid en was weggevloden.

Nu, rond het veilige kampvuur, speelde de gebeurtenis bij iemand nog in het hoofd. Een vrouw sprong op en imiteerde haar angst voor de buffel. Andere vrouwen begonnen te kriesen, en een man sprong op en ‘deed’ de buffel. Toenemend gekrijs van de rest, de andere mannen ‘deden’ een muurtje en de overige

vrouwen verschuilen zich er achter. De ‘buffel’ trok zich terug en opgelucht gekrijs bracht de rust terug in de groep. Tot een andere vrouw opnieuw opsprong en de performance zich herhaalde. En nog een keer – tot de een na de ander zich in haar/zijn dierenvel rolde en ging slapen. Zulke performances, voorstellingen van belevenissen rond het kampvuur, met zoiets moet het begonnen zijn.

Aanvankelijk had de proto-taal vooral bestaan uit namen voor concrete dingen zoals (noem maar op) planten, dieren, plekken, seizoenen, handelingen. Dus zelfstandige naamwoorden en werkwoorden, zeg maar. Op den duur moeten zich vier ontwikkelingen hebben voorgedaan. Ten eerste ontstonden er steeds meer verbindingswoordjes, bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden. Ten tweede werden de gebaren voor de woorden meer gestandaardiseerd: wanneer de eerste aanzet van een woord al begrepen wordt, hoeft je het gebaar niet helemaal af te maken. Je ziet hetzelfde vandaag nog ff gebeuren met de sms-taal. Ten derde werd de begrijpelijkheid en nuancering van de communicatie vergroot door de volgorde van bepaalde woordreeksen te standaardiseren: het begin van grammatica. Terzijde: anders dan Chomsky zie ik grammatica niet als het wezenlijke element van menselijke communicatie (grammatica is veeleer een onvermijdelijk nevenprodukt) maar het beschikken over namen voor de dingen. Het vierde ding is: gebarentaal is lichaamstaal. Je hele lijf en je gezicht doen mee. Vooral bij emotionele performances wordt het een soort balletdansen. Onze voorouders werden dansende apen, bij die gelegenheden dan.

Ja, maar hoe werden ze talige wezens? Mensen dus? Nu komt het belangrijkste van ons Verhaal. Steeds meer namen voor steeds meer dingen. Elke generatie kwamen er wel een paar namen, dus begrippen bij. Begrippen? Ja, een naam voor een ding is zoiets als een handvatje aan het beeld van het ding in je kop, waarmee je het ding ‘grijpt’ en overreikt aan de ander die het ‘begrijpt’ zodat het ding nu ook in de kop van de ander zit. Vat je? Capito?

Steeds meer begrippen. Hun hele omgeving brachten ze onder woorden. Onze voorouders kwamen in een ‘woordenwereld’ te leven, een wereld van benoemde dingen. Een virtuele wereld, een ‘papieren zoldertje’ waarop ze mentaal kwamen te leven. Althans, bij het

bewuste communiceren, met de anderen – of inwendig, bij zichzelf. Ze kregen een talig bewustzijn. En we leven nog steeds in een woordenwereld. Bij bewustzijn althans. Buiten bewustzijn – en dat hoeft niet eens coma te zijn, nee, gewoon, dagdromend of slapend of in trance of anderszins buiten zinnen zijn we niet veel anders dan andere dieren.

Steeds meer namen voor steeds meer dingen. Dat moet wel een onoverzichtelijke en onhanteerbare chaos in je kop worden: tenzij je daarin de dingen kunt laten samenhangen. Die samenhang krijg je met de structuur van een verhaal, van hoe de dingen begonnen en zich ontwikkelden tot de wereld van nu – inclusief onszelf. Het van a tot z-verhaal, het Scheppingsverhaal.

De beheersing van het vuur, mogelijk geworden doordat onze voorouders er een naam voor hadden en er dus ‘afstandelijker’ tegenover konden staan en hun instinctieve angst ervoor konden onderdrukken, stelde hen in staat, ook buiten de tropen de prooidieren achterna te gaan, naar koelere en wildrijkere streken. Dat ging heel geleidelijk. Wanneer een groep te groot werd, kreeg je spanningen en dan besloot een groepje jonge vrouwen, kinderen en mannen om een nieuw gebied in gebruik te gaan nemen. Niet te ver weg, want ze bleven elkaar nodig hebben, voor het lenen van vuur wanneer het door omstandigheden was uitgegaan, voor partners, voor medische kruiden, voor feesten. Zo'n groepje koloniseerde een tot dan toe onbewoond gebied waarin de heuvels en bergen, moerassen en kloven, voor het eerst hun namen kregen. Tot dan toe was het “woest en ledig”: voor talige wezens bestaan de dingen pas als en in zoverre ze een naam hebben: “in den beginne was het woord.”

Voor hun nakomelingen werd dat eerste groepje door ‘epische verdichting’ samengetrokken tot één mythische (‘verhaalde’) Figuur, de Grote Voorouder, Wiens scheppende daden ze dansten/zongen rond het kampvuur, elke avond. Ze leefden hun dagen van verzamelen/jagen naar de avond toe, naar de uren rond het kampvuur, waarvoor ze zich mooi maakten. Dat doen ‘primitieve’ populaties zoals de Yanomamö nog steeds. Dan dansten/zongen ze hoe de Grote Voorouder het stamgebied binnenkwam en op Zijn tocht de voor de clan belangrijke dingen achterliet. Op een bepaalde plek ook de zielen,

die bij een passerende vrouw konden binnendringen en daar een nieuw leven beginnen. De plek ook waar de zielen na het overlijden terugkeerden om een nieuwe kans af te wachten. Bij veel Aboriginal-clans leeft zo'n Scheppingsverhaal nog steeds.

Twee miljoen jaar van op deze wijze een talige wereld beleven, dat is een deel van onze erfelijke natuur geworden. Het is het religieuze gevoel waarmee ieder van ons nog steeds geboren wordt. Niet met die Ene Ware God die pas tweeduizend jaar terug door de monotheïstische patriarchen op dat gevoel geënt is: dat is een culturele ballast waarvan de vrije markt en de informatie-revolutie ons vanaf de jaren zestig hebben verlost. Maar nog steeds blijven wij voelen dat 'er IETS is' en dat is de erfenis uit onze twee miljoen jaren scharrelmens-tijd.

Er leven meer neigingen in de consument die een erfenis zijn uit ons scharrelmens-verleden. Ik noem de neiging om ons te overeten wanneer er eten in overvloed is, of de neiging om vreemden te schuwen of zelfs vijandig te bejegenen. Zulke neigingen proberen we vandaag, levend in een globaliserende consumptiemaatschappij, te onderdrukken daar

ze niet meer van overlevingswaarde zijn, integendeel zelfs. Het IETSISME daarentegen, het gevoel waar een paar duizend jaar terug door de patriarchen die heilloze monotheïstische God op geënt is, dat religieuze basisgevoel krijgt een steeds grotere overlevingswaarde voor ons samenleven. Het is nog steeds de sterkste basis om ons gevoel van medemenselijkheid, van onze samenleving op te funderen.

Er valt nog veel meer te vertellen over hoe wij van apen tot mensen geworden zijn. Ik moet mij hier beperken. Het moge echter duidelijk zijn dat we de heilloze narratieve leegte waarin onze consumentensamenleving verkeert en waardoor zij zienderogen verloedert, tot verontrusting van Tony Judt en Ger Groot en een groeiend aantal andere denkers, wel degelijk kunnen opvullen met een nieuw, ditmaal op de menswetenschappen gebaseerd, basisverhaal. Ik heb ook een elegant scenario bedacht volgens hetwelk we dat kunnen inbrengen in onze samenleving zonder dat het ook maar aan iemand wordt opgedrongen, laat staan opgelegd. Misschien krijg ik de volgende keer nog wat ruimte om ook dat uiteen te zetten.

Zie ook: www.humanosofie.nl

Het wonder van de menselijke taal

PAUL BAUDUIN, (1905-1999) Nederlands vrijdenker van wie binnenkort het boek *Tegen de haren in* gestreken zal verschijnen (zie pagina 39 van deze editie).

Zoals de mens afstamt van de aap, zo stamt zijn taal af van het janken, brullen, blaffen en grommen van dat schepsel. Taal werd nooit 'uitgevonden', zoals het wiel, de windmolen en het zeil; ze is 'organisch' gegroeid, gelijk op met de ontwikkeling van het lichaamsorgaan dat haar voortbracht. Het 'wonder' in dit proces was de vorming van woorden uit ongearticuleerde klanken. Niet dat die ongearticuleerde klanken zonder betekenis waren; integendeel, ze waren overbelast met betekenissen die alleen konden worden uitgedrukt door gebaren, gelaatsuitdrukkingen en lichaamshoudingen. Woorden echter maakten het mogelijk elke specifieke betekenis over te brengen middels haar eigen specifieke

combinatie van klanken ($k+a+t = \text{kat}$). Met hulp van deze nieuwe betekenisdragers konden de menselijke hersens nieuwe gedachtecombinaties opbouwen. Tegelijkertijd, en als een gevolg van het steeds intenser gebruik ervan, werd de taal verrijkt met voortdurend meer fonetische, grammatische en syntactische verfijningen. Al deze dingen begonnen lang voordat de mensheid haar 'historisch' tijdperk intrad, zoals wordt bevestigd door het feit dat de talen van sommige diep primitieve volksstammen (bijvoorbeeld die van de Australische inboorlingen) tot de meest gecompliceerde behoren (behoorden?). In de loop van de culturele evolutie paste de taal zich niet alleen aan aan nieuwe behoeften en mogelijkheden, o.a. door de schepping van

nieuwe woorden, maar ze stroomlijnde zichzelf voortdurend, min of meer zoals nieuwe technische uitvindingen geleidelijk van zware onhandelbare machines ‘gestroomlijnd’ worden in lichtere, gemakkelijk hanteerbare apparaten. Het effect van taal op de menselijke intelligentie en het menselijk karakter was revolutionair, want taal kan niet alleen praktische aanwijzingen overbrengen, maar ook gevoelens doeltreffender vertolken dan enig ander communicatiemiddel. Zo vond, over honderdduizenden en misschien miljoenen jaren van evolutie, de aanleg voor taalgebruik zijn weg naar de genen. Elke hedendaagse mens wordt geboren met de ingebouwde capaciteit om taal te gebruiken, zoals elke vogel wordt geboren met de ingebouwde vaardigheid om vleugels te gebruiken. Spraak is natuurlijk een veel gecompliceerder begaafdheid dan vliegen en vraagt dus ook meer tijd voor zijn perfectionering, maar aangezien een menskind sowieso een langere tijd nodig heeft om volwassen te worden, is die lange spraakleerperiode nauwelijks een handicap. De consequentie van dit alles is dat de mens alleen nog maar in woorden kan denken. In de loop der culturele evolutie ging de menselijke taal een eigen leven leiden. Ze splitste zich niet alleen in honderden, wellicht duizenden verschillende talen (misschien ontstond ze in verschillende vormen), maar woorden begonnen vereenzelvigd te worden met wat ze betekenden. Ze stonden niet langer voor iets – ze waren iets. Het uitspreken van bepaalde woorden kon gevaarlijk zijn (zoiets als het aanraken van een elektrische draad onder stroom) en werd taboe verklaard. En woorden konden ook weldadig zijn, zoals die van gebeden. Woorden werden het ‘gereedschap’, zowel van witte als van zwarte magie. Hun hoogste glorie bereikten ze in de poëzie. Desondanks verloren ze nooit hun afhankelijkheid van hun interpretatie. Als een mens zijn geloof verliest, verliezen de woorden van zijn dogma’s en rituelen hun macht. In het zog van nieuwe communicatiemogelijkheden rezen nieuwe interpretatie-moeilijkheden. Door het scheppen van taal had de mensheid haar schepen achter zich verbrand en vond ze zich geïsoleerd in een nieuwe wereld – de wereld van het conceptuele denken. Omdat het conceptuele denken steeds verder afdreef van de oude, instinctieve oriëntatie, dreef de taal in dezelfde richting mee

af. Woorden die ‘uitgevonden’ waren om bepaalde gedachten of gevoelens uit te drukken, hadden nieuwe, of althans veranderde, betekenissen gekregen en blokkeerden daardoor de weg terug naar hun oorspronkelijke betekenissen.

De uitvinding van de schrijftaal, die op vele plaatsen en onafhankelijk van elkaar plaatsvond, versterkte de invloed van de taal, maar leidde ook tot verstarring van haar vormen. In vele opzichten was schrijftaal een culturele winst, maar ze bracht ook een cultureel risico mee, namelijk dat van het overleven van obsoleet geworden woorden en daarmee van obsoleet geworden ideeën. Let op de typische U-bocht die het menselijk denken maakte: de taal die de geest verlost had van zijn instinctieve ketenen, bond diezelfde geest nu in het dwangbuis van dode tradities. Wat in alle culturen in het verleden gebeurde, en nu nog gebeurt in onze eigen cultuur, is dat een accumulatie van obsoleete woorden en begrippen zich als een algengroei over de intellectuele ontwikkeling van de samenleving uitspreidt. In het begin vertegenwoordigden die woorden begrippen en waarden die in de gemeenschap leefden, maar toen de cultuur nieuwe denkwijzen en nieuwe doelstellingen ontwikkelde, verloren ze hun bestaansrecht. Talloze tradities worden alleen nog ‘drijvend’ gehouden door de gewichtloze karkassen van verkalkte woorden. Godsdienst en filosofie, maar ook sociale conventies, opvoedingsstelsels en andere praktische activiteiten zijn doorspekt met dode woorden en beginselen. Hun aantal is een maatstaf voor de kloof tussen de generaties. Wij moeten oppassen dode woorden niet te vereenzelvigen met abstracte woorden, maar het is wel zo dat de meeste dode woorden voorkomen onder de abstracte, waar ze geen enkele connectie meer hebben met de levende tijd. En het is de moeite waard vast te stellen dat daaronder ook woorden zijn die nooit enige werkelijke betekenis hadden, maar opzettelijk in zwang waren gebracht om de onwetendheid van de spreker of schrijver te camoufleren. Een typisch voorbeeld is ‘Het Absolute’, gebruikt als zelfstandig naamwoord en geschreven met een hoofdletter. En dat brengt ons tot het onderwerp van de relatie tussen taal en kennis.

Taal is ontstaan als een hulpmiddel voor onderlinge communicatie, maar ze heeft uiteindelijk haar hoogste waarde bereikt als een

hulpmiddel voor informatie; informatie hier niet te verstaan als de geestloze nieuwtjesblubber verspreid door de zogenaamde media, maar als de verwerving van werkelijke kennis. Ofschoon informatie en communicatie op zijn nauwst met elkaar verbonden zijn, zo zijn het toch in wezen verschillende vormen van intellectuele activiteit. Elke nieuwe ervaring is informatie, onafhankelijk van het feit of ze al dan niet door communicatie tot stand komt. De intensiteit en de uitgebreidheid van de media, die de geestelijke atmosfeer van de wereld bevuilen, levert slechts een minimale bijdrage aan de verwerving van nieuwe werkelijke kennis en hun taalgebruik is verschrompeld tot een soort wereldpidgin. De belangrijkste bijdrage tot de taal komt tegenwoordig niet meer van de literatuur, maar uit de wetenschappelijk wereld. Vele artikelen en boeken, niet alleen op

wetenschappelijk gebied maar ook voor populaire voorlichting, zouden onbegrijpelijk zijn voor wetenschappers van honderd jaar geleden, terwijl ze geen enkel probleem opleveren voor de gemiddelde intellectuele lezer van vandaag. Maar geen enkele taal kan op den duur overleven op een eenzijdig dieet. Omdat de 'totale' kwaliteit van een cultuur alleen kan worden gewaarborgd door haar literatuur, zijn wij de onwillige getuigen van de degeneratie van onze eigen cultuur geworden.

Noot

Een pidgintaal is een (meestal simpele) taal die ontstaat wanneer mensen met verschillende talen samenkomen en die elementen van beide talen bevat. In de meeste gevallen gaat het hier om voormalige koloniën, waar de taal van de koloniserende macht (bijvoorbeeld het Engels) zich vermengde met de oorspronkelijke taal van het gebied. (Bron Wikipedia)

Terugpakken

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

God schiep de man en gaf hem daarbij gul
Een groot geslachtsorgaan, genaamd de penis
Om heel zijn leven protsend rond te sjouwen

En dat dat ding iets anders dan een teen is
Ontdekte hij na schepping van de vrouwen
Een groots genot viel hem opeens ten deel

Want rond zijn eikel, keurig opgevouwen
Bevond zich wat plaveiselepitheel
Een heerlijk extra stukje van de lul

Wie dus zijn zoon besnijdt is niet goed wijs
Daarmee ontzegt hij hem het paradijs

De Heuvel der voorhuiden bij Gilgal, Israël, 1451 v.o.j. Jozua beweert dat de Heer tot hem gesproken heeft met de opdracht het hele volk Israël te besnijden met stenen messen. En ze laten het toe! Volgens God's onfeilbaar Woord besnijdt Jozua in zijn eentje anderhalf miljoen mannen: "Toen het gehele volk zich tot den laatsten man toe had laten besnijden, bleven zij waar zij waren in de legerplaats, totdat zij hersteld waren." Dat haalt je de koekoek met stenen messen. De volslagen geschifte gewoonte om jongetjes van hun voorhuid te beroven (waarom schiep God die met een extra gevoelig laagje op het toompje (de frenulum preputii) om het erotisch genot te verhogen en gunde hij dat pleziertje alleen aan de heidenen?) lijdt heden ten dage nog steeds jaarlijks tot ontelbare verminkingen en sterfgevallen, die wat minder de aandacht trekken vanwege de eveneens volslagen idiote vrouwenbesnijdenis; maar waar die bestreden wordt met het argument dat het niet godsdienstig maar traditioneel is, zwijgt iedereen over de jongetjes vanwege respect voor andermans godsdienstige overtuiging. Als godsdienst geen massahysterie is, wat dan wel?

Agnosticisme is een laf ongeloof

ANTON VAN HOOFF (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Er wordt me wat afgeloofd in Nederland, zo toont Joep de Hart aan in zijn net verschenen Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit, waarvan NRC Handelsblad van 25 mei een resumé gaf. Moderne gelovigen hebben geen boodschap meer aan het aloude adagium 'buiten de kerk geen heil' (extra ecclesiam nulla salus). Georganiseerd geloven binnen kerkverband lijkt een langzame, maar onherroepelijke dood te sterven.

Modern bijgeloof

In mijn jeugd was 42% van de bevolking lid van de rooms-katholieke kerk. Met angst en beven werd door protestanten uitgekeken naar de uitslag van de volgende volkstelling: door hun

ongeremde voortplanting

zouden de paapen wel

eens de meerderheid

blijken te vormen.

Vijftig jaar later is het

officiële aandeel

katholieken gedaald tot

29%. Van deze groep

gaat nog maar 7%

wekelijks naar de kerk,

de andere 93% verspeelt

het eeuwige heil. (Die

7% is dus amper 2% van de totale

bevolking.) Want zondags niet naar de kerk gaan

was indertijd hét voorbeeld van een doodzonde.

Zoals cabaretier Fons Jansen spottend de

katholieke zondeleer weergaf: 'Het begint met

moord en eindigt met zondags niet naar de kerk

gaan' Niet alleen zorgt de vergrijzing voor een

gestage afkalving, maar ook geeft het

lidmaatschap van een kerk niet langer

maatschappelijk prestige. Een studie van de

Northwestern University en die van Arizona

wijst erop dat deze sociologische factor in de

negen moderne landen die vergeleken werden,

op termijn fataal zal zijn voor de georganiseerde

religie. Als de trend doorzet is in Nederland de

kerkelijke god binnen veertig jaar dood. Maar

daarmee is het nog lang niet met geloven

gedaan. Er wordt hier te lande massaal

gemediteerd, gewicheld (o.a. door Neelie Smit

Kroes), horoscoop getrokken, aan New Age

gedaan, in zielsverhuizing geloofd en zogeheten

alternatieve geneeskunde toegepast. Dit laatste

fenomeen is niet voor niets in het zeer

atheïstische voormalige Oost-Duitsland

uitermate populair. Daarmee wordt een uitspraak

van G. K. Chesterton (1874-1936) bewaarheid

dat het geloof in medicijnmannen toeneemt als

de kerken leeg raken.

Mensen op de zon

Zelfs prominente humanisten schamen zich er

niet voor te spreken van spiritualiteit en

zingeving en aan meditatie te doen. De onlangs

overleden Ilja Maso, eertijds rector van de

Universiteit van Humanistiek (UvH), heeft

inmiddels de juistheid van zijn geloof in een

voortleven kunnen ervaren.

De meest onhebbelijke ietsisten zijn echter de

agnosten, Grieks voor niet-weters. Ze lijken de

rede aan hun zijde te hebben als ze zwaarwichtig

verklaren geen enkele mogelijkheid uit te

sluiten, dus ook niet het bestaan van een god.

Tja, zo kun je ook niet helemaal uitsluiten dat de

Eiffeltoren in Londen staat. Via een beroep op

de quantumtheorie is er ongetwijfeld een theorie

te verzinnen dat de visuele waarneming van het

Parijse icoon op zinsbegoocheling berust. God

niet uitsluiten is even (on)kritisch denken als het

niet onmogelijk te achten dat er mensen op de

zon wonen. Redelijk is echter het onredelijke uit

te sluiten, tenzij er voor een niet waarschijnlijke

veronderstelling keiharde bewijzen zijn. En een

god is wel de raarste hypothese. Het

agnosticisme, dat op het eerste gezicht het

toppunt van redelijkheid lijkt, is daarom een

gebrek aan intellectuele moed. In dit opzicht

onderscheidt het zich niet van godsgeloof. Net

als godsgeloof is het een laffe vorm van

onwetendheid: ik weet het niet, dus het moet god

zijn. De echte godvrije echter durft gewoon te

zeggen dat hij veel (nog) niet weet. Maar hij

neemt god niet in aanmerking.

ik geloof
dat ik geloof
in het geloof
maar heb geen geloof
in een geloof

Dit stuk is ongeveer zo in NRC Handelsblad van 4 juni p.38 verschenen (wel had de redactie god met een hoofdletter gespeld...)

WIJSHEID UIT HET OOSTEN?

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

Traditioneel richten wij onze pijlen – al 155 jaar – voornamelijk op de drie monotheïstische godsdiensten. Dat is begrijpelijk, op grond van de geografische nabijheid van hun aanhangers. Religie uit het Oosten heeft nooit zo in de belangstelling gestaan van vrijdenkers in het Westen. Maar in een globaliserende wereld kan het geen kwaad eens wat meer aandacht te besteden aan wat elders wordt geloofd.

De hierna volgende godsdiensten en levensbeschouwingen kunnen noodgedwongen slechts in vogelvlucht worden besproken. Voor wie zich er verder in wil verdiepen staan talrijke naslagwerken, in boekvorm of digitaal, ter beschikking.

Hindoeïsme

Ontstaan uit het Vedisme of Brahmanisme, dat van Indo-Europese (Arische) oorsprong is, tijdens het tweede millennium v.o.j., uit welke periode de in het Sanskriet geschreven oudste geschriften (Rigveda) stammen. Later werden er ook Indo-Iraanse invloeden en inheemse elementen in opgenomen. Het Hindoeïsme kent een breed spectrum van richtingen en stromingen en een veelgodendom, met naast

dogmatiek ook plaats voor mystiek, ascetisme, magie, verering van geestelijk leidmannen (goeroes, pandits) en heilige plaatsen. Wel zijn er altijd gemeenschappelijke trekken:

- het gezag van de Veda-boeken en de kaste der Brahmanen (priesters), die de standaard vormen voor rituele zuiverheid en maatschappelijk prestige; zij worden ook geacht kenners van de Veda's te zijn;
- het atman-brahmanprincipe. Brahman is het eeuwige, niet-geschapene, het is onbegrensd, transcendent, alles omvattend, zijn en niet-zijn tegelijk, maar toch de enige werkelijkheid; het is de laatste oorzaak, bron en doel van al het bestaande. Daar tegenover staat Atman, het Zelf van alle levende wezens. Brahman wordt soms opgevat als gepersonifieerde hoge godheid, die scheidt, behoedt en transformeert. Het streven

naar Brahman staat al 3000 jaar centraal in India's geestelijk leven;

- ahimsa: geen kwaad, geen schade doen; dit was ook van invloed op het vegetarisme van de meeste hindoes, maar heeft bepaald niet geleid tot geweldloosheid!

- zielsverhuizing (reïncarnatie): na een kort verblijf in hemel of hel is er een wedergeboorte, samsara, in welke vorm dan ook: dit is een cyclisch proces, zonder begin of einde. Iemands karma (komt ongeveer overeen met persoonlijk lot, is een optelsom van goede en kwade daden en gedachten tijdens de levens) bepaalt de nieuwe stadia van geboorte en dood, die gunstig of minder gunstig kunnen zijn, maar het uiteindelijke doel is opgaan in Brahman, het tijdelijke, gebondene, verlaten voor het eeuwige, een verlossing die eeuwige vrede brengt (te vergelijken met het Boeddhistische nirwana);

- istadevata: men heeft een voorkeursgod met als leidende figuren de Trimurti (drie-eenheid) van Brahma de schepper, Shiva als destructieve kracht en Visjnoe als bewaarder, beschermer; veel Hindoes vereren niet zozeer hen als wel andere goden;

- ashrama's, de vier fasen in het leven die dienen om tegenstellingen te overbruggen, zoals ascetisme en sensualiteit; zij gelden alleen voor de hoogste drie kasten. Eerst is men een kuise student, dan een getrouwde huisvader die zonen in de wereld zet en offert aan de goden, daarna trekt men zich terug in het bos, al dan niet met zijn vrouw, voor meditatie et cetera, en ten slotte is men een rondtrekkende asceet (sannyasin); men mag soms stadia weglaten of overslaan en de volgorde wordt niet altijd aangehouden. Merk op, overigens, hoe alles door de ogen van de man wordt gezien.

Er zijn drie wegen naar verlossing (marga's, zoals beschreven in de Bhagavadgita): karma-marga, de weg der plichten, jnana-marga, de weg der kennis met meditatie en yoga, en bhakti-marga, de weg der devotie (van een persoonlijke god). In de praktijk is het meestal al voldoende te ontsnappen aan de gebondenheid (samsara) om geestelijk vrij te worden. Tevens is er de dharma, plichtenleer, die het gedrag ten opzichte

van familie, kaste en beroep regelt en aldus een evenwicht tussen kosmos, natuur en maatschappij schept.

De hindoe maatschappij kent vier kasten, waarvan de eerste drie het belangrijkste zijn. Het zijn endogene gemeenschappen waar iemand door geboorte en erfelijkheid toe behoort: de Brahmanen of priesterkaste, de Ksatriya's of krijgsheren, de Vaisya's, gewone mensen met gewone beroepen, en de Sudra's, knechten en bedienden. Daar "onder" zijn er de kastelozen (dalits), die maatschappelijk helemaal niets te vertellen hebben en door de anderen gemeden worden. Binnen de kasten zijn er nog talloze sub-kasten (jati's) met ieder hun eigen traditie en leefwijze. Dit alles zou bedoeld zijn om welzijn in het aardse leven te brengen en goede voorwaarden te scheppen voor het hiernamaals. Het Hindoeïsme kent talrijke geschreven bronnen: de Veda's, Upanishads, Vedanga's, Shastra's, Suriti's en de Purana-teksten die een kosmogonie van de vele goden beschrijven. Naast goden met gunstige invloeden zijn er ook goden van geweld, dood en vernietiging. Daarnaast zijn er lange epische gedichten zoals de Mahabharata, Ramayana, Bhagavadgita, alle in het Sanskriet. Vooral over Vishnoe bestaat een uitgebreide mythologie, waarin hij onder andere tien incarnaties zou hebben, waarvan één als Boeddha. Ook zijn er mythen over helden, heilige plaatsen en rivieren. Voor veel goden zijn tempels gebouwd, waar men offers kan brengen. Er zijn pelgrimsoorden, bedevaarten en feestdagen, zoals Holi (Lentefeest) en Diwali (Nieuwjaar). Huwelijk, geboorte en dood gaan vergezeld van uitgebreide rituelen, o.a. lijkeverbranding. Het Hindoeïsme heeft in India het Boeddhisme vrijwel geheel verdrongen. Het behoeft geen betoog dat dit alles, zoals andere godsdiensten, pure fantasie is en in de ogen van de vrijdenker volkomen onzin. Vooral de reïncarnatieleer berust op biologische nonsens, maar weet zich ook bij niet-hindoes in het Westen, bijvoorbeeld antroposofen, hardnekkig te handhaven. In maatschappelijke zin is het kastenstelsel nog het schadelijkste, feodaal in zijn uitgangspunt van volstrekte ongelijkheid tussen de mensen en leidend tot excessen zoals de Brahmaan die gewoon over een stervende op straat, die toevallig een paria (laagste kaste, "onrein") of dalit is, heenstapt (mij verteld door ooggetuigen). Grote leiders zoals Gandhi hebben het kastenstelsel misdadig genoemd en veroordeeld; het is bij de

onafhankelijkheid in 1947 dan ook afgeschaft, maar de resten ervan zijn nog overal te vinden. Van de bewoners van India, in totaal ruim 1,1 miljard minus moslims, sikhs, jainisten en anderen, belijdt de meerderheid het Hindoeïsme nog actief. Wel heeft zich er een stedelijke middenklasse gevormd die, net als elders, niet meer sterk bij de traditionele religie betrokken is. Minder bekend is in het Westen dat er in India al tientallen jaren een actieve vrijdenkersbeweging bestaat die vanaf de oprichting in 1952 deel heeft uitgemaakt van de IHEU (International Humanist and Ethical Union).

De weduweverbranding of suttee (Engels, van Sanskriet sati = goede vrouw) kwam niet algemeen in India voor en wordt wel aan het Hindoeïsme geweten, maar is niet genoemd in de Vedische literatuur. De vrouw wordt na de dood van haar man gewurgd en op de brandstapel mee verbrand. Hierdoor zou zij de man van de hel redden en er de zonden van beiden mee verzoenen. Het Engelse bestuur heeft dit barbaarse gebruik al in 1829 verboden. Toch schijnt het hier en daar in het geheim nog te worden toegepast.

Boeddhisme

Meer een levensovertuiging dan een godsdienst, hoewel het tal van religieuze elementen bevat. Het gaat terug tot de Boeddha, de Verlichte, die tussen 400 en 600 v.o.j. als prins Gautama in Noordoost India geleefd zou hebben. In latere bronnen wordt hij ook wel Siddharta genoemd ("hij die zijn doel bereikt heeft"). Hij stamde uit een koninklijke familie die tot de Ksatriya, de krijgerskaste behoorde. Reeds als jongeman zou hij geschokt zijn geweest door de onvermijdelijkheid en smartelijkheid van ziekte, tegenslag, ouderdom, dood. Op 29 jarige leeftijd gaf hij zijn leven in welstand op, schonk zijn bezittingen weg en ging rondtrekken als asceet, sramana, op zoek naar inzicht en verlossing van het menselijk bestaan. Door meditatie en andere middelen wilde hij tot verlichting komen, uitiem inzicht en begrip. Gaandeweg kreeg hij volgelingen die hij onderwees in dharma (waarheid) en de middenweg, die tussen werelds leven en uiterste onthouding in ligt. In essentie zijn er vier waarheden:

- het leven bestaat in wezen uit teleurstellingen en lijden;
- lijden is een gevolg van begeerte naar plezier, macht en een eindeloos bestaan;
- om teleurstellingen en lijden te verlichten moet men een einde maken aan zijn begeerten;
- om dit doel te bereiken is er het Achtvoudige Pad van de juiste ideeën, de juiste bedoelingen, de juiste woorden, de juiste daden, een juiste levenswijze, juiste pogingen, een juist bewustzijn en juiste concentratie.

De leer van anatman (er is geen eeuwig zelf) en pratitya-samutpada (gebonden oorsprong, ontstaan) moet gevolgd en verwerkt worden om uiteindelijk te leiden tot de verlossing van het *nirwana*: een toestand van volkomen rust en volmaakte vrede, van totale onthechting, te bereiken door het loslaten van alle begeerten en aardse bindingen.

Ook het Boeddhisme kent veel vormen, richtingen en stromingen. De voornaamste hiervan zijn:

1. Theravada. De aanhangers geloofden aanvankelijk dat zij de oudste overleveringen volgden. Leer en praktijk werden al in de derde eeuw v.o.j. vastgelegd in heilige teksten in het Pali, Tipitaka (Sanskriet: Tripitaka), de drie manden: de Vinaya-pitaka (mand van discipline), de Suttapitaka (mand van discoursen) en de Abhidamma-pitaka (mand van de scholastiek). De verschijnselen van de werkelijkheid zijn samengesteld, constant in beweging, het zijn slechts ophopingen van momentane elementen zonder blijvend karakter. De teksten geven regels voor de maatschappij, voorts meditatietechnieken, rituelen en gedragsregels voor monniken en leken. Deze vorm van Boeddhisme is vooral verbreid in Sri Lanka en heel Zuidoost-Azië.

2. Mahayana. De mahayanisten geloven dat zij Boeddha's boodschap de diepste en volledigste inhoud geven, deze het meest recht doen. Deze stroming is ontstaan tussen de tweede eeuw v.o.j. en de tweede eeuw. Zij baseren zich op nieuwe geschriften in het Sanskriet. Hun ideaal is de bodhisattva, een verlicht persoon die de gelofte heeft afgelegd Boeddha te worden en meevoelt met alle levende wezens (i.t.t. de nogal afstandelijke Theravada-leer die tot een heel individuele arhat (spiritueel hoogtepunt) leidt. Zij beroepen zich op nieuwe inzichten in de ware aard van de Boeddha en voeren filosofische discussies, o.a. over twee niveaus van waarheid, het relatieve en het absolute, en

hopen via samsara (de wereld van leven, dood en wedergeboorte) tot een nirwana te komen. Een wedergeboorte in Boeddha's "zuivere landen" zou belangrijker zijn dan het bereiken van verlichting. Dit is de overheersende vorm van boeddhisme in Oost-Azië die grote invloed heeft gehad in Korea, China en Japan (waar o.a. het Zenboeddhisme is ontstaan). Er zijn veel richtingen en sekten, meestal met charismatische leiders.

3. Tantrisch Boeddhisme, ontstaan in India in de zevende eeuw. Het is ook bekend als Vajrayana of Diamanten voertuig, of Mantrayana, voertuig van de mantra. Het is een esoterische weg, af te leggen onder leiding van een ervaren meester. Ze beoogt een ontstijging aan alle dualismen zoals goed en kwaad, manlijk en vrouwelijk, samsara en nirwana. Er zijn uitvoerige rituelen met moedra's (handbewegingen, heilige gebaren), mantra's (heilige klanken, spreuken) en mandala's, kaarten van de spirituele kosmos. Het werd de belangrijkste vorm van boeddhisme in Mongolië en Tibet.

Bij alle richtingen vindt men tempels met openbare en besloten diensten, kloosters met monniken, verering van beelden, schilderijen, relikwieën van de Boeddha, bodhisattva's en heiligen die een soort pantheon vormen. Hier en daar zijn fraaie gebouwen opgetrokken zoals stoepa's, dagoben, pagoden, alle met hun cultus en vaak dienend als pelgrimsoorden.

Aparte vermelding verdient het *Zenboeddhisme*, dat in Japan is ontstaan en ook veel invloed en navolging in het Westen heeft gehad. Het Japanse woord Zen is het Chinese woord tsj'an, dat uit het Sanskriet, dhyana = meditatie, afkomstig zou zijn. Het pretendeert de ware geest van Boeddha's verlichting door te geven en is afkerig van theorie, prediking, explicatie van de oorspronkelijke leer. Het hecht veel waarde aan mensenliefde. Lichamelijke en geestelijke discipline, verkregen door meditatie, zullen een bevrijding opleveren die het mogelijk maakt zonder vrees, spontaan en in zielerust aan het dagelijks leven deel te nemen. De Indiase monnik Bodhidharma (ca. 520) zou er de grondlegger van zijn, waarna het via Kanton in China gekomen is en daar groeide en bloeide, tot het later, in de twaalfde eeuw, vaste voet in Japan kreeg. Er zijn invloeden aantoonbaar in dichtkunst en schilderkunst, maar ook op de samoerai en het militarisme in Japan. Ook deze

vorm kent bepaalde rituelen, o.a. de theeceremonie.

Hoewel er in het Boeddhisme geen uitgebreide godenverering plaatsvindt, zet je als vrijdenker toch vraagtekens bij tal van aannames en mythologieën. Je vraagt je, bijvoorbeeld, af of je niet gewoon thee kunt drinken, zonder streng voorgeschreven ceremonie die je onder leiding van een “meester” geruime tijd moet leren. Belangrijk is ook dat Hindoeïsme en Boeddhisme, ondanks hun ogenschijnlijk vreedzame aspect, hun aanhangers niet hebben belet tot gruwelijke gewelddaden over te gaan. Zo zijn er de jarenlange bloedige conflicten tussen hindoes en moslims, culminerend in de geweldsexplosie van 1947, toen Brits Indië onafhankelijk werd en gesplitst werd in India en Pakistan. De overwegend boeddhistische landen van Oost- en Zuidoost-Azië zijn ook bepaald niet vrij van geweld, waarbij de wrede behandeling van dieren in die landen (de Jains uitgezonderd) eveneens vermelding verdient.

3. Jāinisme (Jaina)

Deze Indiase godsdienst of verlossingsleer is ongeveer tegelijk met het Boeddhisme in

Noordoost-India ontstaan. De stichter zou Vardhamana zijn (gestorven in 477 v.o.j., andere namen: Mahavira of Grote Held, en Jina, Overwinnaar). Hij zou de laatste van 42 deels mythische

profeten zijn geweest en wordt in oude boeddhistische geschriften genoemd als tijdgenoot en mededinger van Boeddha. De leer verspreidde zich over grote delen van India, tot in de eerste eeuw een schisma optrad waaruit twee groepen resulteerden: de digambara (“met lucht gekleden”), niet erg talrijk, met monniken die geheel naakt gingen als symbool van grootste heiligheid, en de sivetambara (“witgekleden”), waarvan de monniken in het wit gekleed waren. De canon van heilige geschriften stamt uit het midden van de vijfde eeuw.

Het Jāinisme is in de loop van de tijd weinig veranderd. Het gaat uit van een eeuwige en onveranderlijke wereld. Er is geen opperwezen dat haar geschapen heeft, regeert of beïnvloedt. Alles in de werkelijkheid vindt plaats door een samenwerking van eeuwige substanties, waaronder de materie en de ziel. De materie kan in de ziel doordringen en aldus leed, hartstocht

en andere gevoelens veroorzaken. Opgenomen “stoffen” worden deel van het karma en bepalen iemands lotgevallen in de samsara (kringloop van levens). Men moet zich er dan op richten de ziel daarvan te bevrijden, totdat isolement en verlossing ontstaan. Daartoe zijn er vijf geboden: geen leven beschadigen, nooit onwaarheid spreken, zich niets eigenmachtig toe-eigenen, kuis leven en zich aan niets sterk hechten. Ascese en meditatie zijn de middelen om dit te bereiken. De verlossingsweg kent veertien graden van volmaaktheid. Een verlost (kevalin) geniet bovenin het universum een lichaamloos en eeuwig geluk.

Ook deze leer kent monniken en nonnen. Er zijn veel mooie tempels, de Jaina's hebben altijd uitgeblonken in kunst (o.a. miniaturen) en wetenschap. Het zijn er in totaal niet zo veel, ongeveer 3 à 4 miljoen, die merendeels welgesteld zijn, veelal werkzaam in de handel, en voornamelijk wonend in het Westen van India, rondom Mumbai. Door hun rijkdom en sociale positie hebben zij relatief veel invloed. Zij staan ook bekend om hun goede zorg voor en bescherming van dieren.

4. Sikhs, sikhisme. Deze Indiase religie, vrijwel uitsluitend voorkomen in Noordwest-India (Punjab, taal: Punjabi), werd in de 15e eeuw gesticht door Nanak (1469-1539) en is een soort amalgaam van islam en hindoeïsme. Er is één god, die niet mag worden afgebeeld. De mens moet hem dienen door een goed leven te leiden, gehoorzaam aan zijn geboden en door gebed, steeds zijn naam herhalend. Nadat de ziel verschillende verhuizingen heeft doorgemaakt moet hij uiteindelijk één worden met God. Deze leer kent geen echte priesters, iedere volwassen man of vrouw kan voorgaan in een plechtigheid, vooral bestaande uit het lezen van de Granth. De erediensten vinden plaats in een gurdwara.

Hindoe-feestdagen worden meegevierd, maar er zijn ook eigen heilige dagen. Jongens en meisjes ondergaan een soort initiatie bij intrede van de puberteit. De stichter Nanak had opvolgers, die samen de Tien Goeroes worden

genoemd. De Sikh-teksten zijn vastgelegd in een heilig boek, de Adi Granth, opgetekend door Arjoen, de vijfde goeroe (1563-1606). Deze

werd ter dood veroordeeld door de toenmalige Mogol-keizer wat de Sikhs van pacifistisch tot een zeer strijdbare groep maakte. Dit zette zich voort tot de tiende goeroe, Gobind Rai (1666-1708), die het genootschap van de Khalsa (de Zuiveren) oprichtte. Wie toetrad voegde Singh aan zijn naam toe (leeuw) of Kaur (leeuwin) en volgde een strikte discipline. Gobind Rai ging zich Gobind Singh noemen en verklaarde de goeroereeks voor geëindigd. Hij is ook de auteur van het boek Dasam Granth.

Na hem namen de onderdrukking en vervolging door de Mogul-heersers nog toe, totdat de Sikhs zich militair organiseerden in 12 misls, milities en omstreeks het midden van de 18de eeuw een eigen staat in Punjab gingen vormen. Na de dood van Ranjit Singh (1780-1839) trad verval met toenemende anarchie in. In 1845 tot 1849 leverden ze strijd met de Engelsen, de Sikh-oorlogen, maar zij werden verslagen en Punjab werd geannexeerd als deel van Brits-Indië. Bij de deling in 1947 trokken de meeste Sikhs vanuit Pakistan naar de aangrenzende provincie van India, oostelijk Punjab, en verdreven in een zeer gewelddadige strijd de moslims aldaar. Het werd later een bloeiende provincie, de graanschuur van India. Veel Sikhs zijn ook werkzaam in het zakenleven en als militairen. Opnieuw ontstond onder Sikh-extremisten een streven naar autonomie of zelfs een eigen staat. Hun acties tegen de centrale regering liepen uit op ingrijpen van de laatste, toen in 1984 het Indiase leger oost-Punjab binnenviel en het belangrijkste Sikh-heiligdom, de Gouden Tempel in Amritsar verwoestte. Uit woede hierover volgde de moord op Indira Gandhi in oktober 1984.

Er zijn momenteel ongeveer 20 miljoen Sikhs. De mannen dragen een tulband, hebben lang haar en dienen een dolk (onder hun kleren) te dragen. De vrouwen zijn niet specifiek gekleed. Sikhs roken niet en gebruiken geen alcohol.

Baha'i, baha'isme

Het werd gesticht door Baha'ullah (heerlijkheid Gods, in het Arabisch Baha Allah). Zijn ware naam was Mirza Hoesain Ali Noeri, die in Perzië/Iran leefde van 1817 tot 1892. Hij wordt als opvolger beschouwd van Sajjid Ali Mohammed, eveneens in Perzië/Iran (1819-1850). Deze trad op na bedevaarten naar Karbala en Mekka (1844-1845) als Poort (Bab) der Waarheid met scherpe kritiek op de religieuze en

sociale misstanden van zijn tijd. Hij en zijn medestanders werden zwaar vervolgd en hij eindigde voor een vuurpeloton in 1850. Zijn stoffelijke resten worden bewaard in het Baha'i-centrum op de berg Karmel in Israël, nabij Haifa.

Het Baha'isme is monotheïstisch en claimt de universele religie van de mensheid te zijn. Er zijn geen geestelijke voorgangers, vaste rituelen of ceremoniën. Het is sterk ethisch en gericht op eenheid van de wereld. Volgens deze leer hebben alle godsdiensten een goddelijke oorsprong en zijn de stichters gelijkwaardig. De aanhangers moeten zelfstandig zijn en dagelijks bidden. Zij worden geacht onbevooroordeeld te zijn en loyaal tegenover alle mensen. Er zijn een soort geestelijke raden met democratisch bestuur.

Het Universele Huis van Gerechtigheid staat in bovengenoemd centrum in Haifa, Israël, en voorts zijn er centra in vele landen van Europa, Azië en Afrika. Er zijn in totaal enkele miljoenen aanhangers, van wie de meeste in Iran wonen en

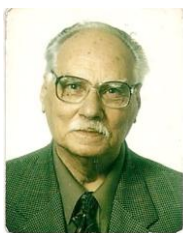

daar (maar ook elders) met geweld worden vervolgd. Het mag een raadsel heten waarom deze zachtmoedigste van de godsdiensten zo ernstig wordt vervolgd. Misschien omdat zij "kettters" zijn?

Heeft dit alles een vrijdenker iets te zeggen? Even veel of even weinig als andere godsdiensten, lijkt me. Ook hier de mythen, aannamen, fabels, de waarheidspretentie, het beroep op oude teksten. Wat moeten we bijvoorbeeld met een concept als karma, enigszins vergelijkbaar met, maar niet gelijk aan, het begrip "ziel"? Tal van zaken zijn strijdig met de biologische en fysische werkelijkheid, zoals reïncarnatie. En ook hier treft weer de merkwaardige discrepantie tussen het dagelijks leven, waarin de gelovigen rationeel omgaan met al wat wetenschap en techniek in de 21ste eeuw hebben opgeleverd, en het geloof in sprookjes. Om niet te spreken van de wijze mannen (goeroes, pandits, yogi's, monniken, priesters, lama's, Zenmeesters) die geacht worden in de materie thuis te zijn en die op hun woord moeten worden geloofd. Die wijsheid uit het Oosten ... Een kritische en sceptische geest kan er niet veel mee.

Tegen de haren in gestreken, een nieuw boek

Binnenkort te verschijnen: Paul Bauduin - *Tegen de haren in gestreken. Essays*

MAARTEN LOOIJ (1920, Almelo) is schrijver; oud leraar Nederlands

Dit boek heeft een merkwaardige, maar passende titel: Tegen de haren in gestreken. De schrijver was geen jonge debutant. Toen hij het schreef, was hij een hoogbejaarde man, die in zijn jeugdiger jaren al het een en ander had gepubliceerd. Maar dat was voor een beperkte doelgroep. Na een lang leven als bekwaam zakenman had hij zich ontwikkeld tot iemand die men als denkend mens terecht een filosoof kon noemen. Maar niet van het slag waarvan er dertien in een dozijn gaan. Hij schreef niets na en legde niets uit van wat anderen hadden bedacht. Hij dacht zelfstandig en ontwikkelde een eigen kritische visie op de wereld en het leven. Wat hij daarover schreef was boeiend en geestig, maar zijn meningen kwamen niet zelden in botsing met de geijkte opvattingen. Zoals u ziet staan alle werkwoorden hier in de verleden tijd. Hij leefde van 1905 tot 1999. Zijn naam was Paul Bauduin.

Deze geboren vrijgeest, die in zijn rijpe volwassenheid het godsgeloof met alles wat daarmee samenhangt bestreed, werd geboren in een katholiek gezin, waar, zo schrijft hij, een milde vorm van katholicisme werd beleden. Zijn geestelijke ontwikkeling werd in geen enkel opzicht aan banden gelegd, hij mocht lezen wat hem interesseerde en "verslond honderden boeken". Een daarvan was 'Der Untergang des Abendlandes' van Oswald Spengler. Dit pessimistische boek heeft op Bauduin invloed gehad en dat is in zijn werk duidelijk waarneembaar. En ook het werk van Arthur Schopenhauer, dat enigszins aan het zijne doet denken, zal zeker tot zijn invloedssfeer hebben behoord.

Maar het zijn niet alleen boeken die hem hebben gevormd. Toen hij in Nederlands-Indië (nu: Indonesië) in dienst was van een grote handelsfirma, werd hij door de jappen (nu weer: Japanners) gearresteerd en vier jaar tewerkgesteld als dwangarbeider aan de beruchte Birma-spoorweg. Ook deze verschrikkelijke ervaring heeft vanzelfsprekend bijgedragen aan zijn visie op de wereld, het leven en vooral op de mensen.

Het is een nuchtere en realistische visie die haaks staat op alles wat ook maar enigszins zweemt naar het metafysische of bovennatuurlijke, het filosofisch-idealistische en het mystiek zweverige. En die hij verwoordt in een stijl van goed gebouwde volzinnen die meermalen worden afgewisseld door pregnant geformuleerde en trefzekere uitspraken. Dit maakt het lezen tot een genot. Althans voor degenen die het (zij het in grote lijnen) met hem eens zijn. Anderen lopen gevaar zo nu en dan tegen de haren in gestreken te worden.

Niet alles zeggen wat je denkt

Vrijheid van meningsuiting betekent dat tussen individuen (niet per se tussen individu en overheis) alles gezegd (of geschreven) moet kunnen worden, niet dat alles dan ook maar gezegd (of geschreven) moét worden. Wat je kan (of mag) zeggen, hangt niet alleen af van je eigen intenties, gevoelens, belangen, maar ook van de inschatting van de intenties, gevoelens en belangen van de ander(en). Het uiten van je eigen mening is een sociaal gebeuren: je dient daarbij rekening te houden met elkaar. Dat betekent ook: niet onnodig kwetsen. Het is aan de kwetser duidelijk te maken waarom hij zo nodig moest kwetsen.

PAUL HOPSTER

De voorschriften van het opperwezen

HANS LOUIS KOEKOEK (Rotterdam 1935) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Wat is de grootste move die ooit op deze wereld heeft plaatsgevonden? Ja, wat zou dat kunnen zijn? Het zekere antwoord kwam van de Evangelische Omroep. Op 4 juni 2011 vond de Christelijke Jongerendag in het Gelredome stadion van Vitesse in Arnhem plaats. Het thema van de EO-Jongerendag 2011 was MOVE. De omroep heeft bij de keuze voor dit thema zich 'niet' laten inspireren door: 'Move like Michael Jackson', de nieuwe 'PlaystationMove', of 'I like to move it, move it' uit de film Madagascar. Het had gekund natuurlijk, maar in dit geval kwam de inspiratie rechtstreeks uit de bijbel. Daarin lezen we namelijk over de grootste Move aller tijden!

Wat behelst die grootste move ooit, dan? Het antwoord is: de grootste, de meest spectaculaire, move aller tijden vond plaats toen god zijn zoon Jezus naar de aarde zond. Ja, het valt niet te ontkennen, daar heeft de EO een punt mee. Zo, dat weet u weer!

Wie is volgens velen de beste en origineelste schaker die de wereld ooit heeft gekend? Dat is volgens veel schakers, ongetwijfeld: Bobby Fischer. Tijdens de Koude Oorlog was de match tussen de Amerikaan Fischer en de Rus Boris Spasski niet zomaar een match om het wereldkampioenschap.

De Amerikanen wilden op alle fronten superieur zijn aan de Russen. Op het punt van schaken was het voor de Amerikanen slikken, ze kwamen er in de schaakwereld niet aan de pas. Russische Grootmeesters als Michael Botvinnik, Anatoli Karpov, Victor Kortsjnoj, Garri Kasparov, maakten al jaren de dienst uit. Het maakte de Amerikanen radeloos. Maar... misschien was er een verlosser. Te weten hun Bobby Fischer, een zonderling, knettergek, onprettig gestoord, maar schaken kon hij! De toenmalige Amerikaanse minister van Buitenlandse zaken, Henry Kissinger, zond Fischer tijdens die wereldkamp een telegram; de inhoud was ongeveer: Win in godsnaam, Bobby.

Fischer deed het! Ondanks het feit dat hij een match zomaar cadeau gaf door niet op te komen dagen, verrichtte hij het wonder. Vriend en vijand waren het er over eens: hij had meer dan fabuleus gespeeld en was meteen wereldkampioen aller tijden. Ga er maar aan staan: de onaantastbare Spasski verslaan! Een journalist was zo onder de indruk dat hij aan Fischer vroeg of hij van god zou kunnen winnen. Bobby Fischer deed die vraag niet als een lachertje af, dacht er diep en zeer serieus over na en zei uiteindelijk: Als ik met wit mag openen, denk ik dat een remissie voor mij haalbaar is. Ook dat is leuk om te weten. Vermoedelijk had hij volgens mij ook met zwart kunnen winnen. Want god was bang en liet niets van zich horen. Daarmee verspeelde god een unieke kans op meer erkenning. Noemt men dat niet voor open doel naast schieten? Maar stel dat god de uitdaging had aangenomen en Bobby Fischer met wit spelend, verpletterend had verslagen, gewoon van het schaakbord geveegd. Bewijs van 'Zijn Bestaan' was dan geleverd. In dat geval had de paus, als Zijn afgezant, stevig in het zadel gezeten en dat was zeker ook niet alles voor de wereld geweest.

In Amerika is weer eens een dominee die moordde, verkrachtte, stal, zoop en fraudeerde, in de media opgedoken. Het moet, als ik me in die zielenherder verplaats, hemelgierend of juist een hemels genot zijn als je na een week van roven, moorden, frauderen en verkrachten, met de Heer achter je de goegemeente op hun dubieuze handel en wandel kan aanspreken. Al die schuldbewuste smoelen die op die harde kale kerkbanken na een blik in hun richting de ogen afwenden. Dominee kan het zo overtuigend brengen vanaf de kansel. De herder en zijn schaapjes: spreekbuis van *the Lord*. Dit lijkt mij het hoogtepunt van SM-religie. Daar valt knoeien met jongetjes bij in het niet. Waar blijft de pastoor die deze dominee in de schaduw zet?

Zo zie je, over religie en de bijverschijnselen raak je niet uitgepraat.